

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

Թ. ՏԱՐԻ 1935

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

ՄԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Թ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1935 - ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԹԻԻ 11

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ԴԱՍԸ

Առաջինը Ս. Սահակի օրինակն է որ տուաւ մեզի, սովորեցնելով թէ ամէն մեծ գործի սկիզբը անհրաժեշտ է մեծ անձնաւորութեան մը ներկայութիւնը. զի հզօր միտք մը և մաքուր հոգի մը միայն կրնան յղանալ և ծնիլ փրկարար ըսկզբունք մը:

Երկրորդը՝ Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի գործակցութեան մտածումէն է որ առինք, իրենց միացեալ տօնին խորհուրդէն հանելով սա՝ ճշմարտութիւնը թէ, ոչ ոք, որքան ալ մեծ և կարող մէկն ըլլայ ինքը, չի կրնար մէն միայնակը կատարել արժող և տեական գործ մը. զի սիրտ ի սիրտ եւ ձեռն ի ձեռն աշխատակցութիւնը անհրաժեշտ պայմանն է ամէն յառաջիմութեան:

Երրորդը, երրորդ դասը՝ երկու աննման սուրբերուն աշակերտած երջանիկներուն պատկերն է

որ կ'աւանդէ այսօր մեզի, Սրբոց Թարգմանչաց տարեվերջի այս տօնին առթիւ, հասկցնելով թէ յղացուած և գործադրուած սկզբունք մը կամ զազափար մը, որպէսզի տէէ և մշտապէս արդիւնաւորուի, պէտք է որ զայն երկնողին և առաջին գործադրողին կամ գործադրողներուն զազափարակից անձեր խելք ու սիրտ ունենան շարունակաբար մշակելու զայն կեանքին մէջ այն ազգին, որուն

համար մտածուած և զործի վերածուած էր ան: Որպէսզի ժողովուրդ մը կարենայ իր իմացական և բարոյական գոյութիւնը մշտնջենաւորել, հարկ է որ՝ անցեալին մէջ իր վրայ խորհող նախնիքներ իրենց վրայ մտածող սերունդներ ունենան ապագային մէջ: Ազգային յառաջդիմութեան և բարգաւաճանքին կարեւորագոյն պայմաններէն մին՝ հիներուն և նորերուն միջև անքակ պահուած մտածումը և սիրոյ կապն է:

Սահակ խորհեցաւ թէ ժողովուրդը, իր վրայ խուժող վտանգներուն դէմ ապահովելու համար, պէտք ունի հոգեկան ոյժերու: Մեսրոպ իբր այդպիսի զօրութիւններ առաջարկեց անոր՝ գիրին ու Գիրքին, հայ աշուրեհներին և հայերէն Աստուածաշունչին միջոցը, այսինքն ազգային գրականութեան եւ ազգայնացած բարոյականին դարմանը: Երկուքն ալ յստակատես և հաւատքով հօր պոռնիքներ և սիրտեր, համոզեցին գիրար, ու զործը մարմին առաւ Հայոց պատմութեան ամենէն բախտորոշ մէկ թուականին, որ մեր ոսկի դարն է:

Փառաւոր և իրապէս սքանչելի բան մըն էր անշուշտ ասիկա. երկու վեհ հոգիներուն այս հանդիպումն ու համախոհութիւնը իրարու հետ՝ ազգին գոյութեան ամենէն ճգնաժամային մէկ վայրկեանին. բայց սխալ պիտի չըլլար, կը կարծենք, խորհիլ և ընդունիլ մանաւանդ թէ քան զայս փառաւորագոյն եւ իսկապէս հիանալի իրողութիւնն ա՛յն եղաւ ստուգիւ որ գտնուեցան նոյն միջոցին Սահակի և Մեսրոպի իտէալին հաւատացող, անոնց զործունէութեան եղանակին եւ ուղղութեան համամիտ խումբ մը նուիրեալներ, որոնք ուխտեցին ու կարողացան շարունակել անոնց զործը:

Այս վերջին եղիւթիւնն էր որ իրօք և իրաւամբ արժեցուց առաջինը, որ, առանց անոր, անմիջապէս մոռցուած ու նոյն իսկ անծանօթ մնացած դէպք մը պիտի դառնար իսկոյն, անանուն և անյիշատակ:

Այս հանգամանքն է ահա, ազգային խղճմտանքին և ազգային բարոյականին համար ամենամեծ նշանակութիւնն ունեցող այս կէտն է ահաւասիկ որ այս երրորդ տօնը, վեհագոյն վարժապետին և վեհապանծ աշակերտներուն պատկերահոյովը կը ձգտի տալ մեզի, իբրեւ երրորդ եւ գերազանց դաս մը, որ, Աստուածաշունչի թարգմանութեան տասնհինգերորդ դարադարձի այս տօնախմբութեան առթիւ մասնաւորապէս, աւելի նշանակալից կը դառնայ:

Ջանա՛նք ուրեմն հասկնալ զայն. ու ատոր համար ուշադրութեամբ դիտենք իմքանկարը, զոր այսօր տօնուած սուրբերուն կարճ բայց լեցունակ անուանացանկը կը ներկայացնէ մեզի. Մեսրոպ, Եղիշէ, Խոբեմագի, Դաւիթ Անյաղք, Նառեկացի, Շնորհալի:

Այս դէմքերուն մէջ չենք գտներ այս անգամ Սահակին, ոչ միայն՝ անշուշտ՝ որովհետեւ տարւոյ ընթացքին երկիցս կը տօնուի արդէն ինքը, նախ՝ իր կիսադարեան և արդիւնալից հայրապետութեան խորհուրդովը և յետոյ իբրեւ հովանաւոր և պարագլուխ թարգմանութեան զործին, այլ նաեւ՝ հաւանաբար՝ որպէսզի պատեհութիւն տրուած ըլլայ անգամ մըն ալ, իր անձէն բոլորովին վերացաբար, վարժապետներուն և աշակերտներուն մտածումովը միայն դիտելու, այսինքն ուսուցումին նժարովը սոսկ կշռելու իր երկնած և թևարկած զործին արժէքը:

Եւ սակայն, ո՞վ պիտի համարձակէր ուրանալ ասիկա, իր դէմքն է որ կը շահապետէ ամէնուն դէմքերու վերեւ. իր անունն է որ այնուամենայնիւ կը կարգացուի պատաստին ներքին խորքին վրայ, ամէնուն անուններուն ընդմէջէն. զի հայ լեզու, հայերէն գրականութիւն և հայկական գիտակցութիւն անհասկնալի պիտի մնային առանց իրեն, որ իրօք և իրաւամբ ծանուտէրն էր ազգային կեանքի մեծ Հաստատութեան և առաջնորդը անոր մէջ կատարուած սուրբ աշխատանքին:

Երկրորդ կէտը, զոր կարելի չէ անտեսել, այն է թէ նոյն այդ ցանկին մէջ կը պակսին դեռ բազում ուրիշ անուններ. անունները, զոր օրինակ, Եզնիկի, Կորիւնի, Ղևոնդի, զոյղ Յովհաննէսը, Յովսէփի, Արրահամի, Լայն, ուրոնք լծուած էին միեւնոյն նուիրական գործին: Վասնզի թէ և պատմութիւնն իսկ ժլատ եղած է շատ՝ մեզի հայթայթելու համար բոլոր անունները Աստուածաշունչի թարգմանութեան եւ անոր յարակից գրական գործունէութեան բազմաբախտ գործիչներուն, բայց մենք գիտենք պատմական ակնարկութիւններէ եւ մակաբերօրէն, թէ բազմաթիւ էին անոնք: Ու տօնական ցուցակին մէջ անոնց անունը դնելու այս զանցառութիւնը՝ ոչ թէ անշուշտ անոր համար է որ անոնց մէջ ոմանք կը տօնուին արդէն տարբեր առթիւ՝ եւ ուրիշներ յիշատակուած են այլապէս, այլ որովհետեւ տօնակարգական այս տնօրինութեան մէջ՝ զործողին անձէն աւելի, որ անշուշտ իր գործին հետ ու անոր մէջ կը փառաւորուի միշտ, նկատի առնուած է գործին բնութիւնը նախ, ու յետոյ անոր շուրջ հոլովուած գործունէութեան սեռը և կրօնքի զաղափարին և հայրենիքի մտածումին հետ ունեցած անոր յարաբերութիւնը:

Շատ աւելի թելադրական է սակայն երրորդ պարագայ մը, զոր այս ցանկը կը մատնանչէ դեռ մեր ուշադրութեան: Անոր մէջ յիշուած անձերը ամէնքն ալ Ս. Մեսրոպի առջև ծնրադրած, իրենց ուսումը ուղղակի անոր շունչէն ընդունած չեն: Անոնցմէ վերջին երկուքը մասնաւորաբար — Նարեկացի և Շնորհալի — կը պատկանին՝ առաջինը հինգ և երկրորդը եօթ դար յետնագոյն ժամանակներու. ատով հանդերձ, սակայն, եկեղեցւոյ ըմբռնումով, անոնք կը մանեն թարգմանչաց խումբին մէջ, ինչ որ կը նշանակէ թէ անոնք բարոյապէս կը վերաբերին երամին հոգևոր և մտաւորական այն գործիչներուն, որոնք Ոսկեդարու հայկական վերածնունդը պատրաստեցին: Իսկ այդ մտածումը՝ այդ տնօրինութիւնը կատարողին մտքին մէջ, բոլորած է անտարակոյս սա սքանչելի զաղափարէն թէ Սահակի և Մեսրոպի առաջնորդութեամբ և ուսուցչութեամբ իրենց ժամանակին մէջ կատարուած շարժումը, իրենց բուն առաջին աշակերտներու ժամանակին մէջ կատարուած շարժումը, իրենց բուն առաջին աշակերտներու ժամանակաշրջանին ծայրը կամ դեռ ատեն մը ևս շարունակելէ վերջ կանգ առած գործ մը չէ բնաւ, այլ դարէ ի դար և սերունդէ սերունդ փոխանցուած փրկաբար առաքելութեան մը գործունէութիւնը, որուն կը մասնակցին ամէն անոնք որ, ազգին ճակատագրին մտահոգութեամբ միշտ զրաւուած հոգեպէս, կրօնքի և բարոյականի, զրականութեան և դաստիարակութեան, գիտութեանց և ազատ արուեստից ճամբաներէն անոր կը հասցընեն իրենց սրտին ու սիրոյն, իրենց տաղանդին և կամքին ընծայաբերութիւնը:

Այս ահաւասիկ, այո՛, այո՛ է երրորդ դասը, զոր թարգմանչաց երրորդ տօնն ու հանդէսը այնքան տպաւորիչ ազդեղութեամբ կ'աւանդեն համօրէն ազգին. Սահակ — Մեսրոպեան ամօլին ծրագրած ու իրենց դպրոցին գործադրած ու

սկսած մայր սկզբունքը ժամանակին մէջ թուականի մը ետին դադրած՝ փակուած չէ. անիկա մեր ազգային կեանքին մէջ շարունակուած է ամէն ատեն, ու այսուհետեւ ևս պէտք է շարունակուի դեռ ապագային մէջ: Շարունակուած է անցեալին մէջ ու մինչև ցարդ, պարագայից թոյլտուութեան սահմանին մէջ. երբեմն թերևս ո՛չ այնքան ուժեղ յայտնագործութեամբ, յաճախ գուցէ ո՛չ հաւասար բեղնաւորութեամբ, բայց միշտ այնպիսի խոր, լուրջ և պիւրկ ջանադրութեամբ մը, որ այս ժողովուրդին իր ճակատագրին վերաբերմամբ ունեցած ամուր վստահութեան ու կամքին զործած հրաշքն է միայն: «Միլիէլ ցարդ» կը չափերտենք և կ'ընդգծենք այս երկու բառերը, անգամ մըն ալ յուզումով ու նոյն ատեն հպարտութեամբ յիշելով սրտառուչ վաւերադիր մը, զոր պատերազմի ատեն՝ տարագրութեանց միջոցին Տէր-Զօրի սպանդանոցը քշուած կալաւանի մը հայեր զրկել էին այստեղ, Երուսաղէմ, Օրմանեան արքեպիսկոպոսի, և որուն մէջ կային սա տողերը. «Սրբազան Հայր, հանգիստ չունինք, զգեստ չունինք. զիտենք թէ ուր կ'երթանք և ի՞նչ բանի համար կը տարուինք. բայց ասոնք չէ որ կը մահացնեն մեր կեանքը. մենք ամէն օր ողջ ողջ կը մեռնինք, տեսնելով որ մեր գաւաղները կը մոռնան հայ լեզուն ու հայ զիրը. զիրք, զրիչ ու թուրթ զրկեցէք մեզի»... Այո՛, կը կրկնենք, Սահակ-Մեսրոպեան ճիշդ «մինչև ցարդ» կը շարունակուի. պատմութեան փաստը և մեր հոգեկան փորձառութեան զգացումն է որ կը հաստատեն զայս:

Կը դնենք հոս վերջակէտը, ու կը փակուի այդ հարցը: Բայց նոր ու նորոգ հարցանիշ մըն է որ յանկարծ կը ցցուի դարձեալ մեր մտքին առջև. նոյն բարերար և ազգաշէն ճիշդ պիտի շարունակուի՞ նոս ապագային մէջ. ի՞նչ պատասխան ունի տալիք այս կեդեքիչ հարցումին՝ ազգային խղճմտանքը: Հանդեսները իրարու կը յաջորդեն ամէն կողմ. ճառերն ու երգերը կը խանդավառեն սիրտերը, ծափերը կը թնդացնեն սրահները, բայց որ և է ժամանակէ աւելի այժմ մանաւանդ անհրաժեշտ է յիշել թէ միայն ոգևորութեամբ չէ որ կ'ապրին և կը յառաջդիմեն ժողովուրդները: Զգացումներու արթնութեան մակերեսային այդ վիճակը, ինքը միայնակ, ոչինչ կ'արժէ և փաստակար իսկ կրնայ լինել, եթէ չ'ընկերանար իմացական և բարոյական ուրիշ առաւելութեան մը, պէտք էր ըսել «առաքինութեան» մը, որ իմաստութիւնն է, այն՝ որ միայն կրնայ «շինել տունը»:

Աստուածային այն պատգամը, սողմոնեան վճիռը՝ թէ «իմաստութիւնն շինեաց իւր տուն», մեր պատմութեան ո՛չ մէկ շրջանին թերևս պիտի կարենար այնքան ճշդիւ եւ լրիւ ճշմարտուիլ մեր կեանքին համար, որքան այսօր, երբ ահա քարուքանդ է մեր մէջ դեռ շատ բան, ահաւոր աղէտքներուն պատճառած այնքան աւերներէն ետքը: Իմաստութիւնն է միայն որ կրնայ շինել, վերականգնել իր տունը: Այդ իմաստութեան, որ Աստուծոյ զիտութիւնն է, այսինքն հաւատքի եւ սիրոյ ներգործութեամբ մարդուն մէջ գոյաւորուած հոգեւոր զարգացումին լոյսը, այդ իմաստութեան շնորհիւ է որ մեր երկու մեծ վերանորոգիչները, իրենց ժամանակին մէջ պաշտպանեցին ազգային կեանքին ամրութիւնը՝ քաղաքական հետեւանքներէ իր վրայ թափուող վտանգներուն դէմ: Անոնց ընտրած նոյն այդ իմաստութիւնն է որ ներկայիս եւս պէտք է ծառայէ մեզի իբր ուղղութիւն զործունէութեան, վերստին կառուցանելու համար խաբխրած և բազում կողմերով քայքայուած մեր կեանքին կազմը, քրիստոնէական

տան՝ ողւոյ վրայ հաստատուած ազգային գրականութեամբ և դաստիարակութեամբ։ Ըսինք վերև թէ թարգմանիչներէն անոնք միայն կը տօնուին իբրև սուրբեր, որոնց մշակած գրականութեան սեռը յարաբերութիւն ունի կրօնքի քրիստոնէական գաղափարին և ազգային բարոյականին մտածումին հետ։ Արդարեւ, եղիշէ՝ որ իր վէպին մէջ ազգային գիւցազնութիւնը կը լծորդէ քրիստոնէական նահատակութեան հետ, Խորենացի՝ որ աստուածաշնչական դասաւորութեամբ սկսած և բարձրորդէ կրօնական ողւով տողած իր պատմութեան՝ հայրենասիրութեան ներշնչարանի ձեւը կարծես ուզած է տալ, Դաւիթ Անյաղթ՝ որ խաչին փիլիսոփայութիւնը այնքան ներգաշակ կերպով կը զուգադրէ նոր-պղատոնական դպրոցի քրիստոնէացած իմաստասիրութեան հետ, Նարեկացի՝ որ քրիստոնէական խորհրդագգածութեան ստուերներն ըրած է իրեն՝ ոլորտ հայ հանճարի փայլատակունքներուն, Շնորհալի՝ որ այնքան անոյշ ոգեց հայ արտին և հոգւոյն արբութիւնը և խաղաղութիւնը՝ բոլորովին աւետարանաշուշ երգերու մէջ, այս չորսը, հայ Մշակոյթին մեծագոյն վարպետները, արդարև ա՛յդ պատճառաւ է որ այնքան չեմք և մտերիմ քաղցրութեամբ կը խօսին մեզի։

Մշակոյթը՝ եղած կամ ստացուած նիւթի մը կամ առաղձի մը դարգացումին համար թափուած աշխատանքն է. անոնք մշակեցին ինչ որ զոյ էր արդէն ազգին հոգւոյն և կեանքին մէջ. հաւատքին հրայրքը, նուիրումին խանդը, յիշատակին սէրը, մտածումին թափը, աղօթքին խորհուրդը և արուեստին թռուիչքը. ասորը մէջ է իրենց գործին հարազատութեան գաղտնիքը։ Ասո՛ր համար է որ իրենց կատարած գործը, իրենց ըրած մշակոյթը (գրականութիւն, պատմութիւն, փիլիսոփայութիւն, աստուածաբանութիւն, գեղարուեստ) էութեամբ բոլորովին ազգայնական եղաւ՝ քրիստոնէական նկարագրի ներքև։ Ու այս ամէնը եղաւ այնքան ազնիւ ներշնչումներով և ա՛յնպիսի մաքուր ձեռքերու միջոցաւ, որ իբր արդիւնք ստացուածը անմիջապէս մաս կազմեց պատճառի՝ դառնալով նոր նիւթ կամ առաղձ մշակոյթի։ Պարզ է թէ, իրենց պարագային մէջ, այսինքն այդքան ընտիր գործիչներու ըրած աշխատանքին արդասիքը ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ։ Վասնզի, մշակոյթի գործին մէջ, երբ մանաւանդ գաղափարական կամ բարոյական դաշտի վրայ է որ կը կատարուի ան, այսօրուան շահը վաղը արդէն պէտք է կարելի ըլլայ հաշուել իբրև գրամապուրի մաս։ Այդ կերպով, այսինքն բաղադրեալ տոկոսի մեթոտով պէտք է յառաջ վարուի շահաւորումի գործը, երբ ո՛չ թէ անձի կամ անհատներու, այլ համայնքներու կամ ազգի մը օգուտին է որ կը կատարուի ան։ Առանց ասոր, ոչ միայն վտիտ դուռս կու գայ արդիւնքը, այլ նաև կը լինի անապահով, ընդունակ ընկճուելու՝ պզտիկ արգելքի մը հանդիպումէն։ Համայնական եւ միասնական գործունէութեամբ, այսինքն մը ամբողջ գործին բոլոր կողմերուն վրայ միաժամանակ և բոլոր մասերուն իրարու հետ գործակցօրէն կատարուած շարժումովն է որ արդիւնքը կը լինի բեղնաւոր, կենդանի և իսկապէս գեղեցիկ։

Այդպէս լինելուն շնորհիւ է որ թարգմանչաց գործը տեղ և տուրք դրերուն հետ. ու արդիւնաւորուեցաւ, եթէ ոչ միշտ իբրև որակ և քանակ կաւ, բնալով յիշեցնել առաջին շրջանը, բայց միշտ, իբրև գաղափար և ուղղութիւն, հարագատ շարունակութիւնն ըլլալով անոր, մշակոյթ՝ ազգայնական ոգիով եւ քրիստոնէական նկարագրով յառաջ տարուած։

Անոնց այդ ոգին, անոնց աշխատանքը հոգևորող այդ սկզբունքը եւ գործողութեան այդ մեթոտը պէտք է այսուհետեւ ևս ըլլայ ամէն հայ սերունդներու մշակութային գործունէութեան ծրագիրը: Անոնցմէ՛ պէտք է առնուն, մեր կրթութեան եւ դաստիարակութեան գործը՝ իր օրինակը, մեր գրականութիւնը, մեր կրօնական, իմաստասիրական, գիտական, գեղարուեստական ևայլն պարագլուխները՝ իրենց ներշնչութիւնը, մեր բեմը, մեր մամուլը, մեր հասարակական կամ ընկերային գործունէութիւնը՝ իրենց ուղղութիւնը, ի մի բան՝ անոնց նոյն այդ ճամբէն պէտք է անցնի մեր ամբողջ մշակոյթը. որ, առանց ատոր պիտի չկարենայ ունենալ մեզի համար որեւէ նպատակայարմար արժէք:

Ազգային ոգի եւ քրիստոնէական նկարագիր. ա՛յս պէտք է լինի մեր հանրային զարգացումը յատկաւորող տիպը, եթէ կ'ուզենք շարունակել ապրիլ իբրեւ ցեղային ինքնութիւն ունեցող ժողովուրդ եւ բարոյական միութիւն:

Ահա՛, ըստ մեզ, սրբոց թարգմանչաց վերջին տօնին դասը, երբորդ դասը:

* * *

Որք զարդարեցին Տնօրինաբար զիմաստ անեղին, հաստատելով յերկրի գգիր կենդանի՝ հովուել ըզօս նոր Իսրայէլի. երգով փաղցրութեան հնչմամբ զԱստուած օրհնեսցուի:

Որք զերկբաւոր մեծութիւն փառաց խաւար կոչեցին. ապաւինելով ի յոյս անմահ փեսային՝ աննառ Բանին արժանի եղեն. երգով փաղցրութեան հնչմամբ զԱստուած օրհնեսցուի:

Որք գօրութեամբ ձօր իմաստութեան էին անեղի, հաստատեցին զաթոռ սրբոյն Գրիգորի թարգմանութեամբ նշանագրութեան. երգով փաղցրութեան հնչմամբ զԱստուած օրհնեսցուի:

Որք նորափեսուր բանիւ զարդարեալ՝ պայծառազգեցան եկեղեցիք Հայաստանեայց ի ձեռն սրբոյն Սահակայ. երգով փաղցրութեան հնչմամբ զԱստուած օրհնեսցուի:

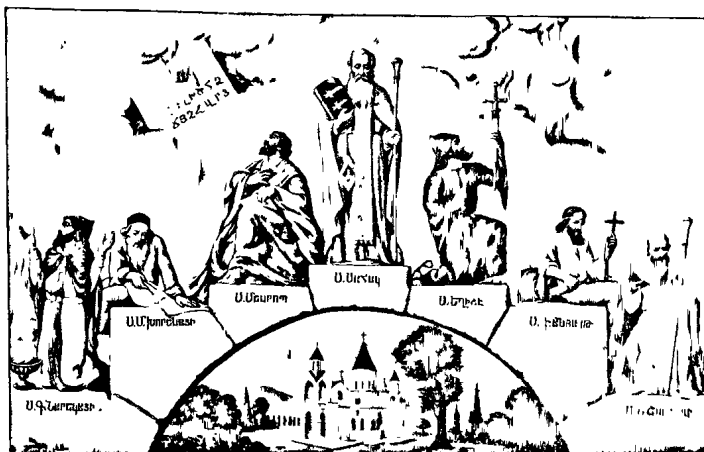
Որք թագաւորաց ազգաց եւ ազանց գերագոյն ցուցին արփիափայլ զերգս հոգեւորս ընտեալ դասուց վերին Սիովնի. անմասոյց լուսոյն երկրպագեսցուի:

Որ խորհրդեամբ նճմարիս լուսոյ փառաց անեղին նկարագրեցաւ մեզ գիր կենդանի յարգանդ մաքուր մեծին Մեսրոպայ. անմասոյց լուսոյն երկրպագեսցուի:

Որք զծածկեալ խորհուրդ աստուածգիտութեան Տնօրինաբար յայտնեալ ծանուցին՝ հանգոյն սրբոյ մեծին Մովսէսի. անմասոյց լուսոյն երկրպագեսցուի:

Որ յօրինակ նճմարիս սիրոյ սուրբ առաքելոցն, աղբերաբար ի ձեզ էացաւ Հոգի շնորհաց բոլորովն անսպառ. անմասոյց լուսոյն երկրպագեսցուի:

Որ երկոխումք սուրբ լուսաւորչօք Տանս թորգոմայ հաստատեցէր զեկեղեցիս Հայաստանեայց, զլոյս իմաստից ի մեզ ծագելով. մաղթանօք սոցա Քրիստոս խնայեա ի մեզ:

COPYRIGHT

ՏՕՆԻՆ ԽՄԲԱՆԿԱՐԸ

Մեզի համար, այս օրուան առնական անուանացանկին մէջ յիշուած սուրբերուն հարազատ պատկերներն անոնք են զորս իրենք իւրաքանչիւրը յօրինած են իրենց ձեռքովը, ոչ իբրեւ գծագրութիւն կերպարանքի, որ փոփոխական է միշտ և վազանցուկ՝ ինչպէս փոշին որ կը բաղադրէ մարմինը, այլ իբրեւ նկարագիր հոգւոյ, իրենց մատենագրական արատգրութեանց մէջ տպաւորուած և յաւեւեցած: Անձի մը մէկ խօսքը կամ դատումը շատ աւելի ճշգրիտ կը ներկայացնէ ներքին մարդը, որ անձնաւորութիւնն իսկ է, քան անոր զբոսներն ու միայն կազմող գէմքի քանի մը գիծերուն և գոյներուն դասաւորումը: Թէև մեր նկատած այս տեսակէտէն ալ բախտաւոր չենք շատ, քանի որ տօնուած այդ սուրբերուն մէկէն, զվստւորէն մանաւանդ, ոչինչ պահած է ժամանակը իբրեւ հոգի, և միւս մեծագոյնէն քանի մը էջ միայն, այնու ամենայնիւ այդ փոքր ու շատումը ալ պիտի փափաքէինք ոգեկոչած ըլլալ վրերնք, նոյն ատեն իրենց իսկ ծաղիկներէն փնջուած պսակներով զարդարած իննեւու համար իրենց յիշատակին խորանը:

Ս. ՍՍԶԱԿ

Իր ամբիւծ հոգին է անշուշտ որ կը պսպղայ հայադատ Աստուածաշունչի բոլոր էջերուն վրայ, ուր անիկա, իբրեւ մեծագոյն վարպետը հայերէն լեզուին, իր ոսկին ցանեց ամէն կողմ, հաւատքի մաքուր հալուցին մէջ կերպընկալ քնքշութիւն մը տալէ վերջ անոր: Հնգամատենի հայերէնի վճիռ պարզութիւնը, Թագաւորութեանց գիրքերուն կորովի ու ժգնութիւնը, Սաղմոսի բռնական գնացքը, Շատիկի վսեմ բարձրութիւնը, Զորս Աւետարաններուն և Հոգւմայեցեաց թղթին, և այլն, ներդաշնակ գեղեցկութիւնը, ամէնքն ալ համապատասխան իրենց նիւթին բնոյթին, իրեն նման մեծ կարողութեան մը վրայ միայն մտածել պիտի տային: Ինքը չի կրնար կատարած ըլլալ անշուշտ թարգմանութեան բոլոր գործը, բայց իր վերստուգող նայուածքին պէտք է ենթարկուած ըլլայ ամբողջը: Մինչ կը թուէր իրեն՝ Աստուծոյ խօսքը նոյն իսկ լեզու այդ կենդանի հայերէնին մէն մի տողին մէջէն, քանի՜ անգամներ կեցուց ան արդեօք իր փեսուրը գրելը գալարուն մա-

գաղաթիւն վրայ, ու ի՞նչ փղծկուժով փոթորկեցաւ արդեօք իր սիրտը, երբ հասաւ Աւետարանի սա խօսքին. «Մի՛ երկնչիր, հօտ փոքրիկ, զի հաճեցաւ Հայր ձեր տալ ձեզ զարքայութիւն...»: Ամէնը, յընդհանուրն, իրն է անշուշտ. բայց տրուած է մեզի բացարձակ իրաւունք՝ մատնանշելու այս կամ այն գիրքը կամ հատուածը, իբրեւ բայթորապէս իր գրչին արդիւնք. ու, այս հանգամանքներուն մէջ, հարկադրուած ենք իբր այդպիսի ներկայացնել միայն հատուած մը Հին Կանոնագրքի մէկ գլուխէն, որ իր անուան տակ կը պահուի հոն, և որ, իր արդի հայերէնի վերածուած ձևին մէջ ալ կը ցոլայնէ հօտուէր Հովիւի և առաքինի Հայրապետի հոգածու սրտին և հեղինակաւոր կամքին կնիքը.

«Շատ տեղերու ժողովրդականներէն ամբաստանութիւն ներկայացուեցաւ մեզի քահանայից մասին. ժամակարգութեան եւ դոքսի վերաբերմամբ ծոյլ, հոգեւոր առաջնորդութեան գործոց մէջ անխորթ, եւ մանաւանդ ուսումնասեաց են եղեր. կ'ըսեն քեիբեմ արդէն անուս, զաւակներին ալ դըպրոց չեն դնէր. ու սգիտութեան պատճառաւ անոնց այդպէս քահանայութեան անարժան լինելը իրենց համար գրկանքի եւ ներդրեան պատճառ կ'ըլլայ. քանի որ այդ բանին հետեւանով անմխիբար կը մնան, անհեղեակ մնալով սուրբերուն կեանքին եւ գործերուն: Իրենցմէ այս լսածնիս մեմ ալ անհամբ հաստատեցինք, եւ ճշմեցանք թաք, վաճառքի տես տեղեր, քահանայութեան արժանի մեկը չը գտանք: Անոնց այդ սգիտութեան, ժողովուրդը խոսկանացի եւ բաւարարող. ու մեմ, թուարած, ուրիշ ընելիք չունեցանք, բայց եթէ դադրեցնել այդպիսի քահանաները եւ հրաժարեցնել իրենց պատճառքէն, և ուրիշ տեղերէ գիտուն և լարմար անձեր բերել, եւ իրենց թաք անոնց ժառանգութիւնը: Արդ, ինչպէս ամեն ասեմ պատուիրած եմ ձեզի, աշխատեցէ՛ք ձեր վրայն վերցնել այդ նախասինքն. զաւակներնիդ դպրոց դիպեցէ՛ք, որպէսզի պիտուն ըլլան: Գիտե՛ք թէ ինչպէս այժի կուրսութիւն մարմինին համար ասելի է, նոյնպէս հոգեւոր սգիտութիւնը, մանաւանդ քահանաներուն, ասելի է Աստուծոյ համար, Լսեցէ՛ք մարգարէին, եւ անձերնիդ օրինակ բերէ ձեր ժողովրդականներուն՝ ամենայն

խղմնութեամբ, անձանձոյթ հոգածու ըլլալով աղօթքի եւ պահոց»:

Ս. ՄԵՍԻՐՈՎ

Իրմէ, որ իբրեւ հեղինակ կամ հնարիչ հայ գիրքերուն՝ ամենէն աւելի պէտք էր կարծես գրած ըլլար հայերէն, ճակատագրին անագորոյն մէկ քմայքովը, ոչինչ հասած է մեզի գրաւոր: Ըստ իր կենսագրին, որ իր սիրելի աշակերտն էր Նոյն ատեն, «Ճառու յաճախագոյնս»՝ այսինքն շատ ճառեր գրած էր աւ. ինչ որ արդարեւ անհրկեան ստուգութիւնը պիտի ըլլար իրին նման հոգեւորականի մը համար, որ Նոյն ատեն աւանաւոր մտաւորական մէն էր՝ բիւզանդիոյ ուսումնական շրջանակներէն պատուանուն տրուողներով գնահատուած, և որուն կեանքն ամբողջ եղած էր մշտաբարոյ գործունէութիւն: Դերման Հայագէտ Ֆէթթէրի այն մերձեցումը, որով անկիւս այդ «Ճառու յաճախագոյնս»-ին մէջ մը բռնադատուի կը թուի Հոգեւոր Դուրեան Սրբազանի. ո՛չ միայն որովհետեւ Նոյն այդ վերագրումը Լուսաւորչի համար ևս եղած է մեր գրականութեան մէջ, այլ աւելի՛ որովհետեւ ոսկեգարեան համարուած ոյդ անուանով գիրքին մէջ, ամբողջովին վարդապետական և բարոյախօսական խորհրդածութիւններով լեցուն, հոգեբանական հատքըն իսկ չկալ հռոմեացի, անդու, անխորհ և լարուած գործունէութեան մը, որ իրենը եղաւ: Իրմէ անպատճառ գրաւոր ժառանգութիւն մը ունեցած ըլլալու փափաքին ծնունդն է հաւանաբար նաեւ այն եմթագրութիւնը, որով ուղղուած է որ իր գրչին ծնունդը եղած ըլլան մեր Շարապանին մէջ ապաշխարութեան օրհնութիւնները, «Միւղեբերուն ծովը կ'ալեկոծէ զիս. Բարի Նաւապետ, չորհէ ինձի Նաւահանդիստը»... և այլն, որուն մէջ, հոյնպէս, կը զգացուի անշուշտ պայծառ հոգիի մը սրբութիւնը, բայց ոչ մէկ կայծ իրին նման հրաշունչ գործիչի մը եռանդէն: Չ'ունինք այժմ իրմէ ոչինչ, և կարելի չէ ըսել անշուշտ թէ ո՞ր Երզնիկ օրուան մէջ պիտի յայտնուի փշրանքներ գէթ՝ ծածկուած և Հայութեան համար այնքան նուիրական այդ գանձերէն: Բայց բախտաւոր ենք գէթ անով որ

եթէ զբեռնած ենք իր տաղանդին իսկական ծնունդը եղող երկերէ, ունինք սակայն զուտ սկիի գրչին հրաշալի զեղեցիկութեան ճաշակը Առական գրքի ճախարակեալ հայերէնին մէջ: Աստուածաշունչի ամենէն ամբիժ մարգարիտը իր մէջ բռնող այդ սակեկատուած արուեստի գործը ամբողջապէս արտայայտութիւնն է Մեսրոպի կշռող և ծանրախոհ մտքին և բարձր հոգի մը միայն զգացնող զուտ ազնուականութեան: Պզտիկ նմոյշ մը, կամ ճաշակ մը ահա այդ գրքին թարգմանութենէն, բուն իսկ իր գրչէն:

Երանեալ է այդ որ եգիս զմասնութիւն, եւ մահկանացու՝ որ ետես զմանաւ: Զի լաւ է զվանառն զայն զսանե՛լ՝ քան զգանձ ոսկւոյն է արծաթոյ: Պատուականագոյն է քան զական պատուական, եւ ոչ ինչ է չար որ հակառակ կայցէ մնա, յայցի է ամենեցուն որ մերձին ի մա, եւ ամենայն ինչ որ պատուական է՝ շարժե զնա: Զի երկայն աւուրք եւ ամբ կենաց յաջմէ իւրմէ, եւ յանկէ իւրմէ փառ է մեծութիւն: Ի բերանոյ նորա բղիժ արգարութիւն, զօրեմ եւ զգործութիւն ի լեզուի իւրում կրէ: Ճանապարհիք նուրա ճանապարհիք բարեաց, եւ ամենայն Եւրիդ նորա խաղաղութեամբ: Փայտ կենաց է ամենեցուն որ պատասպարի ի մա, եւ որ յեւուն ի մա իբրեւ ի Տէր հաստատութեամբ: Աստուած իմաստութեամբ հիմունա արկ երկրի, պատաստեաց գերկինս խորհրդով: Հանձնարով իւրով զանգունդս պատառեաց, եւ ամպի հոսեցին զանճրեւ:

Առանց անոր ալ, ներուի մեզ ըսել, մենք Ս. Մեսրոպի ճշմարիտ նկարագիրը պիտի իրաւունք զգայինք կարգալ տառական և հնագորշմ (archaïque) ազդեցութեան այն նշխերուն, ու ժող կորովին մէջ զգաստ լրջութեան խորհուրդը պարուրող այն գիծերուն մէջ, որոնք Մեսրոպիան երկաթագիրերն են. անոնք են Մեսրոպի ամենէն հարազատ պատկերը:

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ . . . Գ

Ս. ԵՂԻՇԷ

Ի՛նչ որ ալ ըսէ քննադատութիւնը իր անձին, իր ժամանակին ու իր գործին պատ-

մագրական արժէքներուն մասին, մեր զբարականութեան ամենէն առինքնող գէմքերէն մին է ան: Ի՛նչ որ է Իլիականը յոյն գրականութեան ու Եսմինսմին պարականունին համար, պահելով հանդերձ համեմատութիւնները՝ «Պատմութիւն Վարդապետ և Պատերազմին Հայոց»ը նոյնն է մեր զբարականութեան համար: Դործին վրայ այս անկիւնէն նայուելէն ետքը, ե՛րբ կամ որով կողմէն գրուած լինելու հարցը այլ ևս անշուշտ չի մնար կարեորութեան ա՛յն սատիճանին վրայ՝ ուր ընդհանրապէս կը նկատուէր ան սկիզբէն ի վեր: Դիւցզաներգական նկարագիր ունեցող գրուածքներուն համար, որոնք հին վէպն (epopee) են իսկապէս, կարեորութիւն կազմող կէտը այն է թէ ի՛նչ չափով մատենագիրը կարողացած է անոր մէջ ապրեցնել ժողովուրդին խանդավառութեան մէջ երբեմն ուռապելօրէն մարմին հագած գաղափարները և միժ զգացումները: Այս տեսակէտէն դիտուած ատեն, զգրին մատենագիրը (եղիշէ) հզոր միտք մը և խորագգած արուեստագէտ մըն է անտարակոյս. պայծառատես իմպականութիւն մը, որ ոչ միայն քաջ կը ճաննայ իր երազին խոյանքին մէջէն տեսիլքէ տեսիլք ցատկող ժողովուրդը, որուն համար՝ միայն կը գրէ, և գարը՝ որուն համեմատ գիտէ կերպածեկ իր վիպասանութեան ընթացքը, այլ նաև գիտէ վաւերագրական ապացուցումներով, այսինքն շնորհքով և թույլներու ընդելու զուտով նոյն ատեն պատմագրական տարադի մը ներքե՛ւ ալ ցուցնել գործը: Ճշմարիտ արուեստագէտ մը, այսինքն բանաստեղծ մըն է ան և հոգեւորական մը միւնեայն ատեն, ու իր այդ կրկնակ հանգամանքները, աւելի շնչուած ձեւով մը աչքի կը գարնեն ջերմօրէն կրօնաշունչ և գերազանցապէս հայրենասիրական այն դրուագումներուն մէջ, որոնցմով գիտէ խօսեցնել անձերը և չարժեւ՝ ու կանգնէ դնել իրադարձութեանց յաջորդութիւնը մէջ: Այսքան բարձր յատկութիւններու մէջ, անտեսուելի չափ կը պզտիկնան տեսարանագրական և պատմագրական քանի մը թիրուծութիւնները և հակասութիւնները, զորս ունի արդարեւ, Հայրենասէր հոգեւորական, որուն վրայ իրարու հետ կը միանան հաւատքի և ազգութեան գաղափարները. անա՛ իր տիպարը:

ա՛յս կը տեսնուի իր գործին մէն մի էջին վրայ, որոնցմէ ահա մէկը .

«Ա՛լ այնուհետեւ ետը ծառային աւելի փառաւոր չէր երեւեր, ո՛չ ալ ազնուականը խեղճ գեղընկէն աւելի փափուկ, ու ոչ մէկը քաջութեան մասին ուրիշ մը աւելի նուազ: Միեւնոյն յօծար սիւրբ ունեին բոլոր այրերն ու կիները, ծերերն ու զաւակները, եւ բոլոր անոնք որ Քրիստոսով միաբանած էին իրարու հետ: Որովհետեւ ամենքն ալ, այրեր եւ կիներ, մէկ զինուորականաբար զինուորուած, Քրիստոսի պատուիրած հաւատարմութեան նոյն գոտիով ամբապնդած իրենց մէջը: Ոսկիին յարգը ինկած էր. ոչ ոք իրեն համար դրամ կ'ուզէր ունենալ. մեծաբանքի առթիւ զարդ գործածուած զգեստներ պատշէտ ինկած էին: Իսկ ստացուածքները դիրքի ստացողներուն աչիքն ոչինչ կը նկատուէին. անոնք իրենց անձները մեռած գիտակցութեամբ կը համարէին, ու ամենքը իրենց իրենց համար գերեզմաններ կը փորէին. իրենց կեանքը՝ մահ, ու իրենց մահը անկապաւնելի կեանքի կը սեպէին: — Սեպ սա՛ խօսքը կը լսուէր. Քաջութեամբ մեռնինք. անուն եւ հոգի միայն ժողովանքի մեռնելու, որպէսզի մեր մէջ կենդանի մնայ Քրիստոս, որուն համար զիւրիքն է հոգիին հանելով վերանորոգել զմեզ եւ մեզնեան առաջ մեռնողները, եւ իւրաքանչիւրին հասուցանել իր գործերուն համեմատ: Այսպէս ու զեռ ասկէ աւելի ալ խօսելով, ու ինքզինքնին եւ գիրար միխարնով հանդերձ, զինուորները պատրաստեցին իրենց զենքերը, եւ աղօթականները իրենց աղօթքը կը տարուակէին անդադրում, ու պանծեցողները իրենց պանծեցողութիւնը: Պատշտեցին ձայնը զիւրեք ցերեկ չէր կտրուէր սաղմոսէն. աստուածային կեանքաբաններուն ընթերցուածները երբեք չէին դադրէր, ու անոնք մեկնիչները շարունակ կը կատարէին երկնային վարդապետութեամբ միախառնելու իրենց գործը: . . . Անեկմիտ յայտով կ'ուրախանար ամբողջ երկիրն առ հասարակ. . . Ամենքը իրարու նոր եւ զամբանալի տեսիլներ կը պատմէին: Ասողերն ալ երկինքի մէջ անոնց կ'երեւէին շատ աւելի լուսալիւր պայծառութեամբ, զոր առաջ չէին ունեցած: Ու երկրին բոլոր տեղերը պատեցաւ մարդոց խիզախ ընթացքը կը ցուցնէին:»

digitised by

Ս. ԴԱԻԻԹ ԱՆՅԱՂԹ

Քրիստոնէական կամ քրիստոնէացած փիլիսոփայութեան ներկայացուցիչն է ան մեր մէջ, և իբր այն՝ նշանաւոր գործած մեր գրականութեան մէջ, ուր, սկզբները մոռնաւանդ, այդ սեռը ոչ ոք մշակած կը նկատուէր: Զ. զարու՝ Ազնաւանդրիա ապրող նոյնանուն յոյն փիլիսոփայն էր ան արդեօք, որ իր գործերուն հայերէն թարգմանուելէն վերջ ինքն ալ իւր նշանաւորութեամբ աղագէտ շփոթումով մը, թէ է. զարու՝ ապրող Դաւիթ Հարցաքին, որ փիլիսոփայութեան հետեւած միտք մըն էր և իբր այդպիսի ոք պատոււած էր իր ժամանակակիցներէն: Կարիւր չէ եղած վերջնական բացորոշութեամբ ճշգրիտ այդ կէտը. բայց ինչ որ անշուշտ կրնայ համարուիլ, սա՛ է թէ Ն. զարու՝ գոյութիւն ունէր Դաւիթ անուն հայ մատենագիր մը, թարգմանչաց երկրորդ խումբէն թերեւ, որմէ Դիւտ կաթողիկոս խնդրած էր ներքողական ճառ մը զրկել ի գովեստ խաչին: Այդ ճառը, որ իբրեւ յղացում և իբրեւ արտայայտութիւն, իր արժէքն ունի արդարեւ, իբրեւ այլաբանական ոգով և հրեւոտորէն մտածուած ներքողագրութիւն, իր ազդեցութիւնն ունեցած է մեր մատենագրութեան մէջ յետագայից վրայ: Արդ, որովհետեւ ի հետեւն հետադարձութիւնն ալ, երբեմն, քերականութեան հետ իմաստասիրական ուսմանց կարգէն կը համարուէր, կրնայ ըլլալ որ այդ ճամբով, Զ. կամ է. զարու՝ մէկ կամ միւս Դաւիթին գործերը, յետ ժամանակաց, գրչագրութեան ընդօրինակողներուն ենթադրութեամբ թերեւ՝ ինչպէս կը խորհի հոգեւորային արժանքը, ընծայուած լինին ոսկեղաբեան Դաւիթ: Ինչ որ ալ լինի սակայն, Դաւիթի կրօնական մեծ արժանիքին փաստը պէտք է եղած լինի միշտ խաչին ներքողը. «բարձրացուցէ՛ք...», որուն վրայ կրնայ թերեւս որ պաշտօնաբար մը տալ հետեւեալ հատուածը.

«Բարձրացուցի՛ք մեր Տէր Աստուածը, կը ձայնէ մարգարէն. երկրպագեցի՛ք անոր սուրբ ոտներուն պատուանդանին. ես ալ նոյնը կը ձայնեմ. եւ հոգւոյն մախաղաքացութեան համեմատ կը մատուցանեմ եւ կը փրատարեմ ալս խօսքերը: Վասնզի, եթէ

A.R.A.R.®

ճամբարի օրինակը, այսինքն Սիոն լեռ — անոր վրայ իրականացած ճորհանգիստն լեռն ունենալիք տեսակետով իրենց հետոյ իսկ տեսնելով — Աստուածոյ տեսքուն պատանակման կը նմանցներ այն սուրբ եւ պատանակման մարդը, եւ հոն երկրպագութեան հրաւիրելով խորայնագի ժողովուրդը՝ զԱստուած նոյն ինքն բարձրացուցած կը համարուէր, այս ուրեմն եւ անարժան ալ դատաւարութեան պիտի չենքարկուիմ, եթէ անոր ցոյց տուած սուղութեան հետեւիմ հիմակ այս խօսքերովս: — Վասնզի հիմակ մեր առջեւ դրուած այս սուրբ իւր, ոչ թէ օրինակ է, այլ օրինակին ճամբարութիւնը, ո՛չ թէ խորհրդանշանօրէն միայն պատանակուան, այլ նաեւ տաճար, տեղան, արձու, եւ սուղապէս պատանակուան Աստուծոյ տեսքուն: Միեւնոյն ատեն նաեւ իմանալի լեռ՝ սուրբ դիտանդ: Որովհետեւ ասիկա (խաչը) մեզի համար առիթ կ'ըլլայ մահէ կեանք փոխադրութեան, բայց ոչ ցաւալից եւ երկրալին՝ այլ անվախճան, անպատում եւ անմատոյց կեանք... Արդ, մեզի այսօր եւ այսպիսի բարութիւններ առքովին՝ ի՞նչպիսի գոհութիւն պիտի հասցուցանենք մեզ, բայց որչափ որ կ'ըմանք՝ ընենք, զովասանական երգով միտք երկրպագանելով:

Օրհնեալ եւ դուռն, փայլ կենաց, իմանալի տաճար, որ աշխարհի այս հեղձական ծովին եւ օծանդակութեանդ դիմող հոգիները ձկական ալիքներէն վեր դեպի երկինք կը բարձրացնես թերեւ բռնիչով...:

Օրհնեալ եւ, սուրբ փայլ, որովհետեւ բուսկաւոր նմուշեալ երկնային այն ողկոյզը, երկնայիններուն եւ երկրայիններուն բաւող ուրախութիւն առեղով:

Օրհնեալ եւ, սուրբ փայլ, իմանալի քաղաք, որովհետեւ բուսկաւոր գոհեցաւ մեր պատանութեան եւ որդեգրութեան անջնջելի կտակը, ոչ թէ գրագիծ մեղանով այլ Աստուծոյ որդիին արեւմովը նոյն իսկ:»

Ս. ՄՈՎՍԵՍ ՔԵՐԹՈՂ

Մեր մատենագրութեան սփիւքսը, որուն կենդանոտ նայուածքը դեռ չկրցան կարգաւ քննադատներու երկու դարէ ի վեր իրեն ուղղուած սեւեռուն աչքերը: Բովանդակ հարցը, որ իր շուրջը կը յուզուի՝ այս է թէ Փարպեցիին յիշած Մովսէս

փրկիւտօքսը, որ Ե. դարուն կ'ապրէր եւ մին էր Սահակ-Մեսրոպեան դպրոցի առաջին աշակերտներէն, նոյն ինքն Հայոց պատմութեան, Այսարհագրութեան և Պատմից զր/ին հեղինակն է, թէ այս գործերը կը պատկանին Սահակացի դպրոցէն եւ Ը. դարուն ու նոյն իսկ դեռ աւելի վերջը ապարող Մովսէս Քերթոկի մը: Թերուզէմ փաստարկութիւնները երկար ատեն տեսարանը կը պարզէին պարանաձգութեան խաղի մը, ուր ատեն մը մերթ մէկ եւ մերթ միւս կողմ կը հակի ու ժիւն կ'ընէր: Խոստովանել պարտինք սակայն թէ իւր քառորդ դարէ ի վեր, ու վերջերս մանաւանդ, սկսած է նշմարել հակիլ աւելի այն տեսութեան կողմը, որ կը պաշտպանէ պատմահայր Խորենացիին՝ Ե. դարու Մովսէս փրկիւտօքսէն տարբեր անձ մը ինքնուր լարակները: Այսու մասին նայինք միշտ որոշ կը ցնայ աս կը արեւ թէ Ե. դարու Մովսէսը գիտուն եւ լայնատես միտք մը պէտք է եղած ըլլայ: Չայս կը հաստատեն ոչ միայն տիւրքոյ՝ որով կը ճանչնայ զինքը Փարպեցի, ոչ միայն նոյն ինքն Ղազարի գատնապարտած անիմաստ եւ ծայրայեղ այն հակառակութիւնը, զոր ժամանակակիցները ունեցած էին անոր դէմ, իր նշխարներին իսկ հանելով իր յետին հանգիստէն եւ գետը նետիւտ զանոնք, այլ նաեւ այն դիտումը զոր պատմագիր Մովսէսը ունեցած է՝ անոր համարաւին տակ պատաստան փնտնելով, այսինքն անոր անունին տակ հովանաւորել ուղղելով իր պատմութիւնը, խորհելով այդպէս աւելի հեղինակաւոր դարձնել զայն: Այս վերջին պարագայէն նոյն իսկ քաջաւերուած՝ կարելի չէ՞ր մտածել ոսկայն թէ արդեօք Ե. դարու Մովսէսը ստուգիւ պէտք չէ՞ ունեցած ըլլայ պատմական գործ մը՝ որպէսզի Ը. դարու իր անուանակիցը կարենար համարձակութիւն զգալ այդպիսի ինքնաքաջադարկման իրայ մտածելու: Խնդիրը լուծելու ամենէն բանաւոր կերպը այս պիտի ըլլար որդարել. ու այն ատեն կարելի պիտի ըլլար բաւականաճալ մեր այժմ ունեցած Խորենացու պատմութեան մէջ նրկատուած ժամանակագրական եւ պատմագրական տարօրինակութիւնները մեկնելով իրեն յետամտու ընդմիջարկութիւններ. բայց ատոր զժամանակաւ թոյլատու չէ Փարպեցիին կեցուածքը, քանի որ այս

պատմիչը, ամենէն վստահելիներէն եւ ստուգապատուներէն մին մեր մէջ, չգիտեր Ե. դարու Մովսէսին պատմութիւն մը գրած լինելը, և իրմէ առաջ եղած հայ պատմագիրներու փոքրիկ ցանկին մէջ չի յիշեր անոր անունը: — Բայց ինչ որ ալ լինի քննադատութեան ըսածը, որ վերջնական եւ կատարեալ յաղթանակը տարած չի կրնար նկատուիլ, քանի որ ընդգիծադիր կողմին մէջ եղած են և դեռ կան արժէքաւոր բանասէրներ, սա ստոյգ է թէ եկեղեցին, իր այս սոնական կարգադրութեան մէջ, ի նկատի ունեցած է Հայոց պատմութեան, Պիտիցի գիրքին, Աշխարհադարձեան հեղինակը, որուն կը վերագրէ մատենագրական աւանդութիւնը՝ նաեւ Հոփսիսիւնանց պատմութիւն մը, Յաղպա խորհրդոյ Վարդապետին, հոգեւունջ գրուածքները և այլն, ու զայն նկատած է միշտ իրբն Ե. դարու պատմանոց անձ մը: Արդ, ի՞նչ որ ալ լինի քննադատութեան վերջնական վճիռը անձին, ժամանակին եւ այլ հանգամանքներուն մասին, մեզ այնպէս կը թուի թէ անիկա պիտի չլրնայ ստուերած բերել եկեղեցւոյ ըմբռնումին կամ կեցուածքին: Սուրբերուն ուղղուած երկումը մեծարանքին մէջ պէտք է դիտել ոչ միայն իրենց անձը, այլ նաեւ ու մանաւանդ այն ոգին՝ որ անոնց նկարագիրը կը բերեղացնէ: Խորենացի, Նայեի եթէ ուզենք միմիայն պատմագրութեան, մարմնացումն է կրօնաշունչ հայրենասիրութեան, ոգի՝ որ այս ազգին իտէալին ամենէն փարելի գիծն է արդարէն: Ու այդ տեսակէտով, անստուգիտ է ստուգիւ այն մատենանք՝ որ Խորենացւոյ Հայոց պատմութիւնն է. հմտութեան՝ հետազոտութեան՝ վաւերագրութեան (documentation) արդարեւ աշխատուած երկ մը, ուր հայ մը առաջին անգամ կը ժողովէ և կը դասաւորէ ոչ միայն ներկային այլ նաեւ անցաւային բոլոր այն յիշատակները, որոնց մէջ հայութեան վաղուց ի վեր ազգ մը եղած լինելուն փաստը ու Նոյն աստին անոր ապագային յոյսը կը լուսաւորուի: յիշատակներ որոնց մէջ կ'ենրեի այդ ողջը, Հայկի աստուածապաշտութեան օրերէն մինչև Վարդապետն նահատակութեան նախորեակը, իր անկախութեան համար մահու չափ դիւցադնօրէն կռուող ժողովուրդ մը, որ իր ներկայա-

ցույցիւր ունի Նոյն իսկ Տրովադայի պատերազմին մէջ, Նահատակ՝ տիեզերական դատի մը գաղափարին. ու յիշատակաւն՝ որուն մէջ համամատութեան կը դրուին Հայոց Նահապետներու և Թագաւորներու ցանկերը Ներայեցւոյ, Գաղղէպացւոյ, Ասորեստանցւոյ և Մարաց Նոյն կարգի ցանկերուն հետ, և որուն մէջ, վերջապէս, մինչև այն աստի ժողովրդական երգերու և առասպելաբանութեանց մէջ միայն ապրող հայկական կայսրութեան մը՝ Արտաշէսեան հարստութեան յուշապատկերը առաջին անգամ ի լոյս կը հանուի, պատմագրական շրջանակի մը մէջ ճշգրտուած: — Ո՞ր հայ պիտի թոյլ տար իրեն՝ անտարբեր և անզգած քնալ այսպիսի հոյակապ գործ մը մատնողի մը անունին կամ յիշատակին առջև: Բայց ոնցնիք. գուցէ խորհողներ ըլլան թէ ի՞նչ պիտի լինի ի վերջոյ եկեղեցւոյ դիրքը Խորենացւոյ սրբութեան վերաբերմամբ, երբ օր մը քննադատութիւնը վճռապէս հաստատուէ անոր մատենագրական կեղծարարութիւնը... Ըստ մեզ ոչինչ կայ չփոթեցուցիչ, այս հարցումին մէջ, անոնց համար որ գիտեն թէ ի հնումն, շատ ազգերու մէջ, ի՞նչ էր գրական կնիքաւորութիւնը. բարոյական նպատակներու ուղղուած տեսակ մը ճարտասանական ձեւ միայն, որուն մասին ինք Խորենացի կը խօսի արդէն Պիտիցի գիրքին մէջ, որ հետաքրքրեան գիրքն է՝ հին ըմբռնումով: Եւ յետոյ եկեղեցւոյ համար ի՞նչ նշանակութիւն ունի ազգային կամ կրօնական զգայման առջև մեծ անձնատեմութեան մը կամ սուրբի մը, տուեալ պայմաններու մէջ, փոխանակ այսինչ դարուն՝ այն ինչ դարուն մէջ եղած լինելը: Ու Նոյն իսկ, այս վերջին պարագային, այսինքն եթէ հաստատուի թէ Հայոց պատմութեան հեղինակը Ը. դարուն մէջ է գրած իր այդ գործը, չենք կրնար աւելի զօր լինել՝ խորհելով որ Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի սկզբունքը, կրօնաշունչ հայրենասիրութեան գաղափարը իր թափը չէ կորսնցուցած երկար դարեր ետքն ալ:

Հետեւալ նմոյշը կը մատնանչէ իր այդ ոգին.

«Շատ պատիւներ կան, որ կ'ըսեն քե

մեր Արաւէսը ձերբակալեց Կրետսը. ու ասիկա անոնք կը պատմեն մանրամասնութեամբ: Եւ շատ հաւատարմ արձանի կը գտնուէ այդ եղելութիւնը:— Պոլիկրասէս այսպէս կ'ըսէ. Պարբէս Արաւէսը Մակեդոնացի Աղեքսանդրէն աւելի վնէ կ'ըսէ ինծի: Վասնզի, իր երկիրին մէջ կեցած, սրեց թեւքի եւ Բաբելոնի վրայ. ու, առանց Ալիս գետը անցնելու, ստասկեց լիւդակամ զօրք եւ բռնեց Կրետսը, ու Ասիա հասնելին առաջ՝ իր համբար լուսեցաւ Ասիկէի դրդեակին մէջ: Աւաղ սակալն իր բախսին. միայն թէ իր զահուն վրայ մտնելու եր եւ ոչ թէ պարտութեան մը մէջ:— Եւագորաս եւս կ'ըսէ. Աղեքսանդրի եւ Դարեհի պատերազմները աննշան են բաղդասմամբ Արաւէսին հետեւ, վասնզի մինչ ամոնց կանացին ելած փոփոխ իր մրցման հօրը, Արաւէս արեւը ծածկեց իր արձակած նետերուն բազմութեամբ, եւ արուեստական գիտէր մը յառաջ բերաւ: Թող չտուաւ որ լիւդիացիներէն մէկը փախչի եւ իրենց պարտութեան լուրը տանի. ու անոնց Կրետս քաղաւորը երկաթե տապակի մը մէջ դրաւ: Արաւէսի պատնառաւ հեղեղները չստուարացուցին գետը, որովհետեւ անոր ջուրերը զօրք խմելով փչուց, Անկարեի եւ անոր զօրքերուն բազմութեան թիւը գիտնալ, այնպէս որ աւելի չափի դիմել պէտք կ'ըլլար ճանք թէ բուռնեցան, ինքը ասոր համար չէր պարտենար սակալն. այլ կուլար. «Աւաղ փառացս անցաւոր» բռնելով:— Կամատրոս ալ այսպէս կը գրէ. Լիւդիացիները իրենց հպարտութեանը մէջ խաբուեցան, երբ Պիւքեան հարցուկը պատասխանեց Կրետսի. «Կրետս Ալիս գետը անցնելով իշխանութիւն պիտի բանդէ»: Անիկա օտարներուն համար կը հասկնար այս խօսքը, մինչդեռ իր իշխանութիւնը բայեայեց, Վասնզի Պարբէս Արաւէսը գանձիկա բռնելով երկաթե տապակի մը մէջ դրաւ: Այն տան, Կրետս, յիշելով Արեւացի Սողոմի խօսքը, իր լեզուովը ըսաւ, «Սողոմ, Սողոմ, իրաւունք ունիիր դուն բռնելու թէ մարդ պիտի չէ երջանիկ սեպել մինչեւ իր վերջին օրը»: Իր մօտը եղողները լսելով այս խօսքերը, տեղեկութիւն տարին Արաւէսի թէ Կրետս նոր Արաւէս մը օգնութեան կը կանչէ իրեն: Արաւէս, զբաղով, հրամայեց որ իր բով բերեն զայն. հարցուց եւ երբ հասկցաւ թէ ինչ ազաղակած եր, հրամայեց որ դադարեցնեն

սանջանքները:— Փնդուն կը գրէ. Պարբէս Արաւէսը բոլոր քաղաւորներուն մէջ ամեն հզօրը եղած եր. անիկա ոչ միայն լիւդիացիները վանեց եւ Կրետսը օրբայի զարկաւ, այլ նաեւ Հելլեսպոնոսի եւ Թրակիոյ մէջ փոխեց տարբերութիւն բնութիւնը. ցամաքին վրայ ծովագնաց կ'երթար, ու ծովու վրայ կը հետեւակէր: Թեսալացիներուն ըստ պատմաց. իր համբարը ապիպուց տմբողջ Յունաստանը: Կարծանեց Լալիդեմոնացիները, փախցուց Փոպեացիները, Լոկրացիները անհնառու եղան, Բիոլիացիները մաս կազմեցին իր ժողովուրդներուն: Ամբողջ Նիւպոն տակուսին հարկ կը վճարէ անոր: Բիւլ վերջը սակալն իր բուռնութիւնը տաս աւելի եղաւ ճանք բոլոր միւսներունը. Կիւրոս այնքան դժբախտ չեղաւ Մաոթթերուն հետ պատերազմած ասելը, ոչ ալ Դարեհ ըստ կիւքացիներուն ու Կամբիւս Նքովպացիներուն հետ իրենց կռիւներուն մէջ. նոյնպէս Քսերքսէս՝ երբ Նիւպոն երթալով իր զօրքերովը, ամոնց բոլորը իր զանձներն ու վրանները, եւ մինչեւ որդ փախաւ մաղապուր տղաներով. իսկ ինք, որ այնքան մեծամեծ յաղթանակներով պանծացած եր, իրեններէն խղճալուցեցաւ:

Եւ այս բոլոր պատմութիւնները հաւատալու արժանի կը նկատեմ, իսկ Կրետսը, որ Կիւրոսի կամ Նեկսանքեանայի օրով տալու է կ'ըսուի, երեւակայական անհնառութիւն մը կը համարիմ, եւ կամ կրնայ ըլլալ, որ նոյն անունով բազմաթիւ քաղաւորներ եղած ըլլան, ինչպէս տաս պատմած է:

Ս. ՊԻՐԻՓՈՐ ՆՍՐԵՆԻՍԻ

Հայ հոգւոյն ամենէն մաքուր փառքերէն մին. սուրբ մը եւ հանճար մը միանգամայն: Իբրեւ աստուածախօս մատենագիր, քիչեր ունեցած ենք իրեն նմանող. իսկ իբրեւ միատիքական գրականութեան ներկայացուցիչ՝ անգուցական կը մնայ մեր մէջ, ու ամենագոյններէն մին է անոնցմէ՝ որոնք այդ սուր մշակած են, եւ իբրեւ այդպիսիներ ծանօթ են ընդհանուր քրիստոնէական մատենագրութեան մէջ: Հակառակ իր խրթին լեզուին, որ յաճախ կ'անտեսէ քերականական կանոններն ու շարադրական վայելչութիւնները, մեր ամենէն ժողովրդական հեղինակն եղած է

միշտ, որովհետև գաղտնիքն ունի՝ ոչ միայն խոսելու «ընդ Աստուծոյ», այլ նաև հմայելու մարդկային սիրտը՝ աննկեղ, բարի և ճշմարտագէտ օծուն հոգիի մը հաղորդականութեամբ։ Իր ամենէն ներանձնական առաքինութիւններուն մէջ, որոնք իր կենդանութեան իսկ առարկայ դարձուցին զինքը իր ժամանակակիցներուն անհուն գործովոքին, զինքը յատկանշող իսկապէս սրտազրաւ գիծն է ճիշդ մեղքին զգացումէն գալարուող խղճմտանքի մը, որ սակայն չէ կորսնցուցած փրկութեան յոյսը։ Ու այդ աղաղակը, որ ջախջախուած հոգիի մը վայելունք է բնաւ, այլ իր անհուճկութենէն վերականգնիլ ուղղորդ մը պաղատանքը մանաւանդ՝ որքան յուզիչ՝ նոյնքան և սրտազրաւ է մանաւանդ, շնորհիւ հարուստ երևակայութեան մը պատկերաւիցք բանաստեղծականութեան, որ իր տառապանքին ամենէն զօրաւոր կողմն է։ Բանաստեղծ մըն է արգարեւ ինքը, այս բառին ամենէն լեցունք իմաստովը։ Ատիկա ի յայտ կուգայ լիովին՝ ոչ միայն իր ներբողներուն մէջ և տաղերուն մանաւանդ՝ որոնց մէջ աւետարանական գողարիկ մը առածումներ հովուերգական քաղցրութեան շունչով մը կը զաշնաւորին կարծես, այլ ամենէն աւելի իր աղօթման աստեանին կամ ողբերգութեան մէջ, որ, Աստուածաշունչի հատուկութեան անսպառ շտեմարան, նոյն առանձնաւորութեան բարձրագոյն իմացումներով և կրօնաբարոյական խոկումներով հրաշալկերտուած մատենա մըն է, մէն ի շէլին վրայ պարզելով տեսարանը փոթորկող ծովի մը կոծկոծուող ալիքներուն, որոնց վրայ կամ լուսնական գիշերին մէջէն կը լեցնէ իր լոյսը, կա՛մ այդքաւ արշալոյսին կարմուխներուն մէջէն կը ժպտի ճաճանչազեղ։ Գիրքը կազմող ինչքան և ինչպէս գլուխներէն, որոնք 366 հատուածներու կը ստորագրուին, տարիի օրերուն թիւին հետ խորհրդաւոր յաւկցութեամբ մը կարծես, ահա՛ մէկը

ձեռնով Սրուսադիկի եւ Սամարիոյ յանկարծողական կործանումը նկարագրելու համար գործածեց, սխալ պիտի չլլար կրկնել իմ հոգիիս խորհակումը բացառելու համար։ Վասնզի միջոցեւ ես անկասելով վստահութեամբ անհոգ կը չուէի, նաև անցնիսին անհուն հեռաւորութեանը պատճառաւ՝ հազիւ մտէն անցնելով արկածի պատահականութիւն մը, եւ կարծելով թէ ա՛յ հասած եմ, եւ ահա՛ ամառուան մեջ ձմեռն եմ որ բաբեր հովերով հասաւ, եւ երբեք աւելին երևող ընդհարումով ամբոխեց հանդարտութիւնը։ Ու նաւը վայրենի արիւններու բաղախումէն խորհակուեցաւ. քիսկներու կազմը քայքայուեցաւ. բարձր կայմը իր կայմէն խլուեցաւ. առագաստին թռչաւանը անկարկասելի ծուկներով պատեցաւ. շեմքին աղուտութիւնը անեղացաւ. քաշելու ծառայող առասանները խզուեցան. գլխի գիծերունը վար ձուցաւ. ապաւանդակին պարանոցը կտրուեցաւ. խարխիսին ամրութիւնը քակուեցաւ. զոյգ մը սուտաւ լուծեց բաժնուեցան. հետք ուղղող սալները գալարուեցան. ընկղմեցաւ նախն յասակը, որ հիմն ու հաստարանն է ամբողջ շինուածքին. դեկին կազմամբ իսկոյն սուղուեցաւ. չուելու յարմարութիւնները պակսեցան. ողբափայտին պատկերները անմիջապէս կորեցաւ. զիսը յօրինող կապարանները յօռուեցան. նաւագործ անգործածելի դարձաւ. նաւուն խելին եղբաւորները խախտելով թուաւ. բազմոցներուն նստարանները ինկան գնացին. վանդակապատին վայելչութիւնը քակուեցաւ. զանաւորակ հանգստարանը քակն ու վրայ եղաւ. տախտակներուն տարուածքները իրենց կցորդութենէն անջատուեցան. պղնձի բեւեռները քակուեցան. ու այս ամենուն հետեւանք՝ ողբերու այս յիշատակարանը եղաւ իննի համար։ Նաւուղիը նաւուն զիմարդ գեգնելով կ'ողբայ. ձեռք ծնօսին դա՛մ՝ արցունքի գետք կ'իջեցնէ։ Մնացած սակաւաթիւ բեկորները, փոքրուած ծովուն ծիփանքներուն ծայրերուն վրայ, խողխողում էակներու պէս, ողորմալիք բայտմանով կը հեծնէ։ Այնպէս որ, սրբալ պիտի չլլայ ըսել թէ բարի նաւատեր իր երկնաւոր զօրին հետ, աւխարհի ծովուն մեջ խորհակուած գոյութեանս իմանալի տապանը ողբաց։ Վասնզի բարեգութ Տէրը արարեւ լացաւ իր քաղաւած ազգականին վր-

«Ծովն է ամենէն աւելի նման իմ կեանքին ծիփանքներուն. անբիւ կողակներու յարձակումներէն հոգիս կը տատան այս առաջարկին վրայ, մարմինս շինուածքին մեջ, ինչպէս նաւակի մը մէջ։ Այն նմանութիւնը զոր նայի մարգարէն պարսիկ հրօսակներուն

բայ, որ մարդկութեան օրինակն էր. լացաւ նոյնպէս ապականուած երուսաղէմին եւ մոլելեմած Յուդային վրայ, որոնց երկուքն ալ բէեւ կորսուեցան այս փնացած ճաւին պէս, իսկ աճոցմով մին սնդուկնային յառաջի հասնելէն վերջը, յոյսին առաւանը ձեռն ունենալով, դէպի անբոյր խաղաղութիւնը ելաւ նորեմն:

Ս. ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Երկրորդ Պահլաւունեաց քահանայապետական տոհմի ամենէն սրբիւրի եւ նոյն ատեն պատկառելի գէմբը. հայր ժողովրդեան, հայրապետ Եկեղեցոյ, վարդապետ կրօնի, մկնիչի, բանաստեղծ, քնար Աւետարանի, սէր՝ ազբիւր անսպառ քաղցրութեան՝ Ժամանակին մէջ, որ իր զարն եղաւ, Բագրատունեաց շիջումի եւ Ռուբինանց ծագումի միջանկեալ շրջանը կազմող այն օրերուն, երբ ազգն համօրէն՝ քաղաքական կորուստներէ իրեն պատճառուած իր սուգին եւ իր շուրջնորդողը լեցնող վտանգներու տուած պակուցումին մէջ՝ զարձեալ նոր թխտամներով կը հեար, իր բարի, խաղաղ, իմաստուն եւ հմայիչ անձը երկրաւոր նախախնամութիւն մը եղաւ իր հօտին համար: Դեռ երիտասարդ եպիսկոպոս, երբեք տոհմե աջ բազուկը իր կաթողիկոս եղբորը՝ Դրեգոր երկրորդ Վկայասէրի, եւ յետոյ ամենարժան ձեռնասուն ու յաջորդը անոր, ինքն էր որ իր իսկապէս շնորհափայլ տաղանդովն ու շրջանայեցութեամբն հովուեց ու վարեց մեր Սուրբ Եկեղեցին, ոչ միայն քաղաքական երկիւղներէ ահաւորողուած՝ այլ նաեւ դաւանական ծուղակներէ շուարած այդ դժուարին ժամանակին մէջ, իր Ընդհանրականը, գլուխ գործող մը հայ Հովիւական աստուածաբանութեան, տիպար նախօրինակը պիտի մնայ Եկեղեցւոյ Հովիւներուն՝ իրենց Հօտին հետ մշակել պարտաւորուած յարաբերութեանց: Իր Մատթէի Մեկնութիւնը, զոր չէր կրցած աւարտել խոռոն զբաղումներու պատճառաւ, իր ձոյլ արծաթ հայերէնին վրայ կիտուածութեամբ ասկերբանեան ներշնչութեան եւ ամբողջ. իր չափաւ գրուածքները (Յիսուս Ռոյի, Բան Հաւատոյ, Ներքող Ուայի, որ յառապական ընդլայնումն է Անյաթի նոյն ներքողին, Յաղագս երկնից, այբուբենական

տնագրութեամբ Տաղերն ու Սրահները, Յորդաւանները, Սրբոց Տաղերը, պատմագրական Վիպականութիւններ, Ողբ Եղեկոյ, Դամններ, Առակներ, Երգեր, որոնք ժամապիւրբին գանձերն են, մանաւանդ Սյառ Անճառը՝ Տարածելով եւ շարականներ, նոսրականներ, եւ այն աճէնքն ալ արտայայտութիւնն են իր զգացութեան եւ խորհուրդներուն մէջ համակշիռուած հոգիի մը, որ համակ հեղութիւն է իր բարբին մէջ. լրջութիւն՝ իր պաշտօնին ըմբռնութիւն մէջ, արթնութիւն եւ կորով՝ գործունէութեան մէջ, խաղաղութիւն յամենայնի, եւ կատարեալ օրբութիւն՝ իր ներքին կեանքին աստուածատես խորացումներուն մէջ. հոգեկան բարիմասնութիւններ՝ զորս այնքան հաւրազաւ եւ այլ տիւրքոսի մը տակ հանրային զգացումը կրցած է խտանել, կոչելով զինքը Շնորհալի: Իր հոգւոյն ճշմարիտ պատկերը կարելի է դիտել իր գրուածքներուն մէջ մի հատուածին մէջ, բայց ինձ կը թուի թէ իր այդ պատկերը կը պահուի ո՛չ այնքան հրապարակուած սա խորհրդածութեան մէջ, զոր կը պարունակէ վերաւորէ՛ն օճով իրեն ուղղուած նամակի մի իր պատասխանը:

Ահա այդ տողերը.

«Ձիւ եթէ բոլոր լեզուները զովն՝ իմ չունեցած մէկ բարի յաւակութեան համար, հովի ձայն իմ սեպեմ ես բոլոր այդ ըստուածները. ու եթէ մէկը պարտաւէ զիս եւ մեղադրէ այնպիսի բանի մը առիւ՝ որուն համար սակայն խղմեմանքս չի դասապարտէր զիս, հոգ չեմ ընէր բնաւ. իսկ եթէ մէկը իմ մասիս գէտ խօսի՝ ունեցած բերուալիւններու վրայ խօսելով, կը ցաւիմ, ոչ թէ խօսելուն այլ զանոնք ունենալու համար»:

Որքան իւրացուցած՝ տարրացուցած ըլլալու է մարդ իր սրտին մէջ Աւետարանի բարոյականը, յայտէս անխռով բայց ուժգին բաւերու մէջ զնկու համար մաքուր խղճի մը վկայութիւնը:

Սրբոց Թարգմանչաց տոնական խմբանկարը մեր սիրտերը պարտի լեցնել առեւելագոյն սիրով եւ յարգանքով՝ մեր սուրբ եւ խնկելի Թարգմանչաց յիշատակին հանդէպ:

Թ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԳԻՐՔԵՐՈՒՆ ԳԻՐՔԻՆ...

Տեղ չունին քեզ համար գրասունիս դարաններն,
Մեծ ու փոքր՝ ամենքն ալ գիրքերով ծանրաբեռն:
Երկու մեծ ճակասներ, բանակներ զերդ կըրկին,
Եռաթեւ, ութաչեայ, կեցուածով ահագին.
Ուրիշ զոյգ մ'իրենց մօտ, միւս մ'ալ դէմ յանդիման,
Անոնցմէ քայլ մը լոկ ետ՝ կանգուն կը մընան.
Երեքներ մինչ ուրիշ՝ բարձր ու նեղ՝ մարտկոցներ
Կը թըլին, զլուխներին խոլիս զընկած դէպի վեր:

Ոչ մէկ տեղ՝ քեզ համար, գիրքերուն մէջ այդ վէս,
Որոնցմով խուցս այս լուռ ռազմադատք մ'է կարծես,
Ո՛վ գիրք սուրբ, հոգւո՛յս գանձն, Ասուծո՛յ դու մասեան,
Ուր սիրտերն երկընթին խորհուրդներն կը կարդան:

Երբ դուրսի մայրիկն մաղուած ժիւր ոսկի
Լուսամուտ փեղկերէն հեզիկ ներս սողոսկի,
Կամ գիշերը, երբ ուր, փառափառ լոյսը նրագին
Լեցընէ ողջ սենեակս իւր վառփոփ ուժգին,
Ու յանկարծ թիկունքներն ոսկեկազմ գիրքերուն
Զերդ կիսուած ասպարի՝ նըշուլեն շողշողուն,
Բըլբակնած աչքս ինչո՞ւ կը փնտռէ իսկոյն քեզ,
Է՞ր քեզի կը տեսնամ անձկանքով ըղձակէզ...

Ա՛խ, մնացի՛ր դուն ինձ մօտ, սեղանիս վրայ՝ անփակ,
Այդպէս լուռ տարածած էջըդ ջինջ՝ ձախիս տակ,
Ու, նամբովը սրտիս, փոխանցէ՛ աչքս՝ ոյժ,
Խանդ ամբիծ հաւատքի, ներշնչման յոյզ անոյշ.
Որ գրիչս յոյլ, դողդոջուն, չը սահի ձեռքս վար,
Ու խեղդուին խորհուրդներս գիշերին մէջ խաւար:

Տեղ չունին, քեզ համար, գրասունիս դարաններն.
Մեծ ու փոքր, ամենքն ալ, գիրքերով ծանրաբեռն:
Քու տեղն հո՛ս է միայն, Ասուծո՛յ ո՛վ շունչ դուն.
Սեղանի՛ս վրայ՝ Գիրք սուրբ, ո՛վ դուն լոյսը մարդուն:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՅԱԼԵՐԺԱԿԱՆ ԱՇԱԿԵՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

Աստուածաշունչի թարգմանութեան անհաւատալիօրէն զժուարին գործը — միտք բերէք որ այսօր երբ տպագրութիւնը կայ, երբ հիւկտորաշարժ մեքենաներ կան, երբ տողաշարը կայ՝ մեծ գործ է տակաւին Աստուածաշունչի պէս մատենագրւանի մը տպագրութիւնը, մանաւանդ երբ իբր նուիրական գիրք՝ մանրակրկիտ խրդճ-մտութիւն կը պահանջուի անկէ, — այդ զժուարին գործը, կ'ըսեն, Ե. դարուն մէջ, ուր հերկիւնիան համբերութիւն պէտք էր ո՛ր թէ թարգմանելու, այլ ընդօրինակելու միայն, երեսոյթ մըն է սքանչելի, որ իր խորքն ու իմաստն ունի իրականութիւն ներու մէջ, որոնք չեն երեւիր, և որոնց մարդիկ կամ շատեր չեն նայիր ալ: Պատմական ամէն երեսոյթ, ամէն դէպք որ կը հանդիսագրուի այս երկրագունդին վրայ, խորհրդագրու որ անտեսանելի իրողութեանց հիմքին վրայ կը կենայ, չէնքերու պէ՛տ՝ որոնց հիմքը աչքերէ ծածկուած են միշտ և որոնց վրայ կը կանգնի ամէն տեսանելի վերնաշէնք: Յաւիտենական ճշմարտութիւններու թատրոնին մէջ խաղցուած խաղ մըն է պատմութիւնը, որուն թեման է միայն իրական ու տեսական:

Ե. դարուն հայութեան ծոյցին մէջ ամենէն հոյակապ մեծութիւններ կառուցուցան, մեր ժողովուրդին ամենէն պայծառ արթնքները երևան եկան ու կերպաւորուեցան. — Այսրուքները գիւտը, հիւթեղ մատենագրութեան մը ստեղծումը, օտար մտաւոր հարստութիւններու հայ մտքի աշխարհին մէջ փոխադրութիւնը, քրիստոնէութեան նոր հոգիին հայ հոգիներու մէջ ծաւալումն ու տարրացումը, ազգային գիտակցութեան զարգացումով քաղաքակրթական միութեան մը կազմութիւնը, ասոր հետեանքով վարչական ու մտաւորական հաստատներու կազմաւորումն ու հիմնաւորումը — միշտ ժամանակի կաղապարներուն մէջ — եզերայորդ

աւետարանչութեան մը ձեռնարկութիւնը նոյնիսկ վայրենի ժողովուրդներու մէջ, և այս բոլորը իրարու կապող պոստաքարը՝ Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը, ծաւալումը եղան Ե. դարուն կատարուած վերանորոգութեան, որ խորհրդաւոր և լուսաւոր ոգիի մը սաւառնումին հետեանքը եղաւ մեր պատմութեան երկինքին վրայ:

«Յեղին ոգի՛ն» սովոր են ըսել այսօր շատեր. ցեղի ոգի՛ն. անհաստատ յատկացուցիչ մը կախիլով կախադական այդ բառը: Բայց ցեղին ոգին, բոլոր ցեղերու ոգիները, — նախնական կրօնները և կաղզ մը արդիական տեսութիւններ միտքս կուգան այս պահուս — կերպընկալ էութիւններ են, — տակաւին եթէ ե՛ն այն ալ — խմորի մը պէս որ Ձևուքի մը և ձևերեւու հպումին գերին է: Կաւին պէս՝ որ ասանց բրուտին՝ կաւէ դուտ ուրիշ բան չէ վերջապէս: Բրուտին մտածումէն ու նպատակէն է որ ձև ու կերպարանք կ'առնէ կաւը. ցեղին ոգին մտքին ու մտքերու կաղապարին մէջ է որ ձև ու կերպարանք կ'առնէ. կերպարանք՝ որ ի վերջոյ իր դիմադիծը կը կազմէ, իր ինչութիւնը կը յօրինէ: Եւ մենք մարդիկս ինչպէս տեսաւորները՝ նոյնպէս ազգերը իրենց դիմադիծովը կը ձանչնանք:

Հայութեան մեծ նորոգութիւնը օրեմն մեր դիմադիծը կազմեց, ինչպէս ըսի, երեւան բերելով յիշուած երեսոյթները: Այդ դիմադիծը ձանչնալու համար՝ Սքանչելի Կորիւնի հետ պէտք է հարցնենք — «Երբ և յորժմ ժամանակի և օրպիսի արամք»:

Այն դարը՝ ուր մեր թարգմանիչները ապրեցան, եթէ մենք հոն փոխադրուէնք, թրեւս ինքզինքնիս պիտի գտնէինք լուսսինէ ինկած օտարականի մը պէս: Ձեռնակներ կր այսպէս կոչուած քաղաքակրթական պայմաններուն, չեմ ակնարկեր

ուստիւյի եւ ֆոնտիրաֆի, գրամեքենայի եւ տպագրութեան, շոգենուերու եւ օգտահաւերու չգոյութեան: Կ'ականդրեմ մտաւորական այն վիճակին ու մտայնութեան, մարդերու այն հետաքրքրութիւններուն, որոնք այն օրերուն խնդիրներն ու հարցերը կը կազմէին:

Բազմութիւնները այսօր չեն հետաքրքրուիր թէ Քրիստոս քանի՞ բնութիւն ունէր եւ քանի՞ անձ, թէ աստուածածին բառը պէտք է գործածել թէ պէտք չէ գործածել, համագոյն շիտակ է թէ նմանազոյն, եւայն: Անշուշտ ամէն խնդիրներով ամէն ատեն հետաքրքրուողներ կ'ըլլան, բայց մեր խօսքը բազմութիւններու համար է: Եւ բազմութիւնները ե. դարուն այդպիսի խնդիրներով կը հետաքրքրուէին: Բայց զգո՛յ՜. չժպտինք այդ հարցերու ժողովրդականութեան երեւոյթին վրայ, ե. դարուն: Աստութիւնը փանաքի խնդիրներով չի զբաղիր: Միայն թէ երբեմն այսինչ դարու մարդիկ այնինչ դարու հարցերուն կարեւորութիւնը չեն կրնար հասկնալ, կամ այդ հարցերուն իրենց թողած ժառանգութիւնը գնահատելու չափ խելք ու պարկեշտութիւն չեն ունենար: Հետեւաբար կըրնայ ըլլալ որ մեր դարու մարդիկ չեն հասկնար ե. դարու խնդիրներուն տարազութիւնն ու կարեւորութիւնը:

Եւ ե. դարուն՝ երբ որ մարդիկ ուզէին բանով մը հետաքրքրուի՜լ աստուածաբանակա խնդիրներով կը հետաքրքրուէին. ու երբոր մարդիկ լաւ մարդիկ փնտելուելն էին՝ ճշնաւորներուն կը դառնային: Եւ ասիկա պատճառ ունէր:

Հռոմէական կայսրութիւնը դէպի կործանում իր վայրէջքը կը շարունակէր: Բայց Հռոմէական կայսրութիւնը քաղաքակրթութիւնն էր: Այս քաղաքակրթութեան հիմքերը կը սարսէին: Մարդիկ դատարկուած էին հին հաւատքներէ. և որովհետեւ հաւատալիքները մարդկային ընկերութեան կեանքի նեցուկներն են, անոնց փլուտելով ընկերութեան շէնքը կը ճարձատէր: Փլուզուած արդիւնեցաւ՝ միայն քրիստոնէութենէն. առնուած խեղակներով: Բայց խեղակներով չենք չ'ըլլար: Ժամանակին մտաւոր շէնքը պէտք էր որ ամուր

կառուցուէր: Քրիստոնէութեան վրայ հիմնուած ընկերութեան նոր շէնքը պէտք էր կանոնաւորապէս, սխտեմատիկ կերպով կերտուէր: Այո՛, երբեմն հին առաջնիւրու գործածութեամբ՝ բայց ամբողջութեամբ և ոճով բոլորովին նոր կերպով: Աստուածաբանները ահաւասիկ նոր հաւատալիքներու հիման վրայ մաքրու կառուցման — իրականին մէջ քաղաքակրթութեան կառուցման — գործին ձեռնարկած էին և զա՛յն յառաջ կը տանէին: (Այդ կառուցումը դեռ չէ լրացած այսօր, բայց մենք շէնքին ուրիշ մասերը շինելով զբաղած ենք):

Ե. դարուն նաեւ մարդիկ հնութեան փլած հաւատալիքներու աւերակներուն տակ թաղած էին բարոյական սկզբունքները: Քանի՜ դար էր կը կատարուէր արդէն թաղման այդ արարողութիւնը: Շնականութիւն եւ զգայապաշտութիւն — ականջը խօսի մեր ժամանակին — սանձարձակ էին: Ռամսկին ու աքնուականը կը մըրցէին իրարու հետ չորս հինգ դարէ ի վեր, կը մրցէին իրարու հետ բարոյականի գետնին վրայ, դաւաճան եւ աղետաւոր խըրտաներու և ճախճախտաներու մէջ, ընկերութիւնը դէպի մահ քաշկոտելով:

Բայց ընկերութիւնը չ'ուզէր սպանդանոց երթալ. վասնզի հոգեկան կեանքի միջնաբերդը, ներքին խորանը, այն սրբութիւնն է՝ որուն դէմ դաւ ու դաւաճանութիւն չի ներուիր բնու մարդէն: Սուրբ նախանձաբուրքութիւն մը, մարդկային յաճախ անգիտակից կիրքերու մէջ թաղուած, կը ծառանայ այդ դաւաճանութեան դէմ, խորտակելու անոր որդգայթները: Ասո՛վ կը բացատրուին այդ դարերու — հինգերորդին և իր ընկերներուն — մէջ, իրապէս սուրբ ու մեծ մարդերու զմայնիւր վայրագութիւնները, ոճիրներու յանգող երբեմն: Ասով կը բացատրուին մեր Մառտոյի պաշտելի օգոստոսներու հարափառներու և ժամատագործներու» դէմ՝ «ծանրագոյն պատուհափեք ի բանտ», ի տանջանա, ի գելարանա», երբ զանոնք կը հալածէր «խանձեալս, մրնայ», և գունակ գունակ խայտառական»:

Բարոյական անկումի այդ ճախճախտանին մէջ մարդիկ կը տեսնէին վտանգը ի-

բինց հաւաքական կիանքին: Եւ իբր հակազդեցութիւն, ճգնաւորական յարացոյցին փայտովը գրաւուած, անոնք կը փախչէին աղտոտ ու շնական բարոյականի տյոգ տիղմերէն: Այս փախչողները ճգնաւորներն էին, մեծ ախոյեանները սրբութեան ու մանաւանդ լրջութեան: Մէկ կողմէն մտաւորական մոլորութեան և միւս կողմէն բարոյական սնանկութեան գէմ պայքարողներու դարձ է հինգերորդ դարը, իր նախորդին և իր յաջորդին՝ Դ և Զ դարերու մէջտեղ կեցած: Երկու մեծ կործանարար ուժերու գէմ մարտնչող հերոսներու դարն է Ե. դարը:

Եւ հարկ է աւելցնել թէ այս մարտնչումը տեղի կ'ունենար ո՛չ թէ միայն քաղաքակիրթ ընկերութեան կեանքին մէջ՝ այլ նաեւ իւրաքանչիւր անհատի հոգիին մէջ:

Զեմ կրնար պատմական մանրամասնութեան մտնել, յիշելու համար անձեր՝ որոնք երկու ուժերու միջև կը տատանին այս Ե. Դարուն. և անձեր՝ որոնք մէկ կամ միւս ուժին ախոյեաններ կը կանգնին:

Պէտք է կրկնեմ միայն թէ Ե. դարը աստուածաբաններու և ճգնաւորներու դարն էր: Եւ Մաշտոց ճգնաւորը մըն էր: (Վասնզի աշակերտ կը թուի եղած ըլլալ ան «հակողներու» հիմնադիր Աղեքսանդր Ակումբոս ճգնաւորին, որ Գրիստոսի դարձուցած էր Մաշտոցի յարգանքին և երախտագիրութեան առարկայ Ռարուլոս մեծ եպիսկոպոսը):

Աստուածաբանութեան և ճգնաւորութեան ինքզինք տուած այսպիսի ժամանակի մը մէջ է որ ծնաւ հայութիւնը մեր Թարգմանիչներու դայեկութեամբ: Ժամանակ՝ յորում մեծ մտաւորականներ, Եկեղեցւոյ մարդիկ, կը պայքարէին ոչ թէ մի քանի մոլորածներ ուղղութեան բերելու համար, Եկեղեցին ու աշխարհը տակն ու վրայ ընելով — ինչպէս կ'ընէին արդարեւ — այլ ընկերութեան, անհատներու և յոյժնց իսկ հոգիին մէջ երկուութիւնն ու անորոշութիւնը ի բաց վանելու համար, հոն կատարուած անխուսափելի շփոթմանը ուղղելու համար: Ոչինչ կայ զարմանալու թէ ինչո՞ւ այդ դարերուն մարդիկ, մեծ ու իմաստուն մարդիկ, այդքան բուռն նա-

խանձառուութիւն կը ցուցնէին աստուածաբանական և բարոյական խնդիրներու մասին, Կրնա՞յ մարդ հանդիստ ըլլալ՝ երբ կը խորհի՞ թէ կը հաւատայ, և յետոյ կը գգայ թէ կը պակսի իրեն հաւատքը, անոր յստակութիւնն ու ուժգնութիւնը: Կարելի՞ է որ Հայաքարի իր անձին հանդէպ իր անհաւատարմութեան դէմ: Բոլո՞ր մեծ հոգիներուն, բոլո՞ր մեծ իրողութիւններուն ողբերգականութեանց զաղտնիքը հոս չէ՞ միթէ:

Այսպիսի ժամանակներու այսպիսի պայքարներուն մէջ է որ մեծ գինուորներ եղան մեր Թարգմանիչները մե՛ր անգիր մէջ: Հաւատացեալ ազգին անհաւատութեան գէմ, բարոյական ազգին անբարոյութեան գէմ կոռուեցան անոնք, խառնուելով ուրիշ ազգերու բանականներուն, գիրով, գիրքով, խօսքով, գործով, գրականութեամբ, Աստուածաշունչով, քարոզութեամբ: ճգնութեամբ, հայածանցով: Ինքն իր մէջ բաժնուած, ինքն իրեն գէմ դաւաճանող, ինքզինքն ուսող հիւանդ ազգին հոգիին սնարին, որ մահուան ճամբուն վրայ էր անտարակոյտ, Աստուածային Բժիշկը բերին, զկէն բազմեցուցած Մեծ Մատանի կառքին որուն լծուած էին իրենց հոգիները:

Եւ Աստուծոյ օժտը ներարկեցին անոնք իրենց ժողովուրդի երակներէն ներս, ուժը որ նախ իրենց արիւնին մէջ տարբարած էր: Վասնզի հերոսները, մեծերը, առաջնորդները՝ ժողովուրդներու, բազմութիւններու և Դերբնական Ուժին միջև շօտափման կէտերն են:

Այդ ուժին, որ Կորինի բառով «երեւեցաւ» Ե. դարուն, այնքան մեծ տեսին ունէին Թարգմանիչները, այնքան հոսած էր իրենց հոգին այդ ուժին ու անոր տեսիլին մէջ, երեւոյթին ետեւ թաքցող անբռնող մարդը այնքան գրաւած էր զիրենք, գործող մարդը և անոր գերը այնքան չէր երևէր անոնց աչքին, որ անոնք մոռցան իրենց անձերը, և ընկղմեցին իրենց անհատականութիւնը այդ Զօրութեան հոսանքին մէջ: Կորին, Մաշտոցի ներքաղաքն էր, երկուր էջիւր կը նուիրէ ինքզինքը համոզելու համար թէ արդեօք կ'արժէ՞ պատ-

մագրիլ երեոյթները միայն, կ'արժէ՞ զբաղիլ անձերով ու դիպուածներով: Եւ շատ նշանակալից է այս կէտը՝ տեսնելու համար թէ «ժողովրդի արար» կատարուեցաւ գործը. տեսնելու համար թէ ինչ ճամբայէ քալեցին, ինչ ճամբայ քայլին ճանրժառութեան իրենց աշակերտներուն այդ «այր»-երը, առնականութեան ճշմարիտ այն տիպարները: Կորին կ'ուզէ պատմագրիլ, կը զիջանի պատմագրիլ՝ դարձեալ հետեւած ու աշակերտած ըլլալու համար միակ աստուածային Վարդպետարին, «անարգամիժար» Բրիտտոսի, որ «քչիկ մը իւզին վատ» նստին շատ արժէք կ'ընծայէ, կամ երկուստակի նստէրը կը գովէ»¹. կ'ըսէ Կորին. օրինակած ըլլալու համար Աստուածաշուքը, ղէպերէն ու ղէմքերէն անգին տեսնելու և ցուցնելու համար Անտեսանելին, Ընդհանուրը, Յաւերժական այն Իրականութիւնը որ կեանքի ընդերկրեայ աղբիւրն է՝ խորութիւններու ընդերքներէն հոսող:

Տեսէ՞ք Թարգմանիչներու մտայնութիւնը: Կորին կը խղճահարի պատմագրիլ ու գովել իր մեծ Վարդապետը. բայց կ'ամբարպնդուի խորհելով թէ «ի պարծանս գովութեան անձանց» կամ «անձին Մաշտոցի» չէ՞ որ կը գրէ, այլ ըստ առաքելոյն «նախանձաւոր լինելով հոգեւորացն» եւ «նախանձելով ի բարին», որպէսզի «հայեցեալ յիս զնացից նոցա, նմանողք եղիցուք հաւատացն»:

Դարերու իրենց աշակերտութեան համար Թարգմանիչներու գծած ճամբան է այս: Տեսնել՝ տեսանելիէն անգին Անտեսը, ժամանակաւորէն անգին՝ յաւիտեականը, «զնայց»էն անգին հաւատաքոյն, այսինքն ղէպերէն և իրողութիւններէն անգին զանոնք յառաջ բերող Զօրութիւնը:

Ո՛րքան ալ տարօրինակ թուի այս մեր աշխարհին մեր Թարգմանիչներուն պէս մարդոց ինքնամոռացութիւնը — մեծագոյն մարդիկը միշտ տարօրինակ երեցած են — իրականութիւն է որ ունէ գործի յաջողութեան համար տմենէն տնկածձէտ պայմանն է ան: Այս մեր դարը չի հասկնար այս անհրաժեշտութիւնը: Մի՛ խառուիք մեր ժամանակներուն անձնաւորութեան կուռքին ուղղեալ ներողեաններէն. հոռեական վերջին ժամանակներու կուռ-

քերուն պէս կուռք-բառ մըն է ան, այսօրուան անձնաւորութիւնը, որ ձեռնածայն ունի բացի հոգի չունի, և անոր համար ալ ծիծաղելի է: Մեր դարու մարդոց յատկանիշն է ո՛չ թէ ինքնամոռացութիւնը, այլ իրենք իրենցմէ զատ ռուբը միւտ բաները մոռնալը, այսինքն այլամոռացութիւնը:

Բայց նոյնիսկ, եթէ Մաշտոց, մեր վարդապետներուն մեծագոյնը, քաղաքային պաշտօնը լքեց այն եկեղեցականի սքեմ հագաւ, ընկնով ուն ինչ որ կ'ընէին իր դարուն բազմութիւն իրեն պէս անձեր, աւուր համար էր որ պետութիւնը անտեղեկացած էր իր սարուածքովը, բարոյական անանկութեամբը զինք կազմող պաշտօնատարներուն: Ս. Գրիգորի սկսած գործը, զոր Ս. Ներսէս աշարուսեակած էր, աւա՛ղ, տակաւին մեծ առաւճումներ չէր ըրած: Վասնզի հոգին երբ աման մը չգտնէ՝ կը ցնդի. եւ Ս. Գրիգորի բերած քրիստոնէութեան նոր հոգին չէր գտած տուն մը ուղիղ մէջ. չկար լեզու, չկար գիր, չկար ժամակապարտութիւն եւր բնաւոր անիկան: Եւ Հայաստանի մթնոլորտին մէջ անգայտ կը Թափառէր ան կարծես, հեթանոսութեան մթին ծոխերուն ու մութերուն մէջ, զորս վանել ու փարատել Թարգմանիչներուն ժխտական բայց առաջին ու կարեւոր գործը եղաւ, իմաստուն գործը, որմէ ետք՝ կատարուած գրական գործով միայն հաստատուեցաւ Գրիգորի Աթոռը, ինչպէս կ'ըսէ Շարականը:

Կան մարդիկ որ չեմ գիտեր ինչ խղճով ու մտածմամբ կը ստգոտանեն աննման Սուրբերը անոնց հեթանոսութեան և անոր ամէն արտայայտութիւններուն տուած անագորոյն հարուածին համար, ուստի խորհելու թէ հին ու որդեգրած բոյսերը արմատախիլ պէտք էր որ ըլլային նոր ու կենսունակ ծառին, Աստուծոյ Արքայութեան ուսուցումն ու դաւարմանտուփին համար:

Քաղաքային զգեստը մերկանալով, ուրիմ, Մաշտոց «մերկանայր զաշխարհակիր ցանկութիւնս», զգուած ըլլալով մակերեսային քրիստոնեաներով խեղուած իրկածութիւնէ: «Տրամութիւն է ինձ վասն եղբարց իմոց և ազգականաց» — կը գրէ ան, և կը տքնի անոնց «ամենեցուն զգու-

շտացեցեալ զկենաց ճոնապարհն վարելոյ», կրնա՞ր միթէ Ս. Սահակի զխաւն դառն աղէտ մը դարձած Արտաշէսը բացառութիւն մը ըլլալ: Աւագանին Զուրով իրենց հոգի՛ն լուայած Մաշտոցները չէին կրնար հանգստի բժել անկեանք ապնուականներուն: Ասոնց վրայ յարձակել միայն կրնային քառադպիւթամբ, առաքելութեամբ, ինչպէս ըբաւ Մաշտոց, Ընկերութիւնը եւ ազգիւր կանգնեցնելու միակ կերպն էր այն: «Բըրիստապրի փրկութիւնը» միակ դարձանն էր ցաւին Կորինթի ամենախիստ բաւերով որակած անկեալ ընկերութեան, որուն նոյն իսկ պէտք էր պարտադրի՛լ իր ազատագրումը: Անշուշտ այս գործը Ե. զարուն ի գլուխ հանել կարելի չէր: Բայց այս ազատագրումի ռահվիրաները յաւերժութեան կր նայէին, տեսնելով հոն իրենց ձեռնարկին շարունակողները, յաւերժական աշակերտութիւնը իրենց զարդին: Վահանգի Ս. Մաշտոց Թարգմանեց Աստուածաշունչը, Կորինթի վկայութեամբ, առ ի պահեստ յաւիտենիցոյ: Յաւիտենութեան այդ տեսանլը, որուն հաւատքին յաղթանակը դարերու մէջ, յաւերժութեանց երկայնքին, կը փայլէր իր աչքին այնքան պայծառօրէն:

Եթէ Ս. Մեսրոպ գտաւ հոյ քաղաքաւորութեան գործիքը, գիրը, անով արգիւլելու համար էր միայն այն խաւարը. որ կը տրիւր հայ ժողովուրդին վրայ տակաւին, Ս. Լուսաւորչի լուսաստիւր ջարդութեանէն ետքն ալ, քանի որ ըստ Փաւստոսի՝ «Ծշմարիտ քրիստոնեաներ էին անոնք միայն՝ որոնք յուշարէն կամ ասորերէն կարողու գիտէին» (Փաւս. Գ 13): Թագաւորին էր Թերեա հակառակ վարծիքը, որ գրի գիւտը, քրիստոնէական աւետարանչութիւնը, շահագործել կ'ուզէր իր իշխանութիւնը — արդէն ինքնին երկրորդական — տարածելու համար իրեն պարտադրուած պատերէն անդին: Կ'ուզէր կրօնը պետական ազգեցութեան միջոց դարձնել, ինչպէս ըբաւ էր Կոստանդին, ինչպէս ըբաւ են եւ կ'ընեն բոլոր աշխարհիկ իշխանութիւնները ամենատեղ ամենուրեք, սկիզբէն մինչեւ այսօր: Բայց Մաշտոց ուրիշ միտքերու մարդն էր: Հետամուտ էր ան ազգական սատանայակիր բարոյւ ճիւղաւորութիւն

ներ... յարգարիւ», կը ձգտէր սխաւագուծ կողմերը հայերու համաձայնող կողմուցանել: Այդ պատճառաւ Թագաւորէն առսած հրամանը, հոգիներու Քաղաւորին հրամանին գործադրութեանը ծառայեցուց:

Եթէ Մաշտոց Աստուածաշունչը կը բերէր հայ ժողովուրդին, իթէ «հայերէնախօս» կ'ընէր իր ներդրումներին բաւերով «Մովսէսն ու Պօղոսը», նպատակն էր ո՛չ թէ գրականութեան ծառայել՝ այլ լուսաւորել իր ժողովուրդին ճամբան, բանալ յաւերժական աշակերտութեան մ'ուղին. ո՛չ թէ ճոռագայթիլ ներկային մէջ, այլ մանաւանդ «յառաջագոյն յաւիտենին եւ ապա եկելոցն, սկզբանն եւ կատարածի» մեծ, լայն, շողողուն, անհզր հորիզոնները բանալ մտաւորական դասուն առջեւ, խիլամուտ ընկելով վանքի Աստուծմէ աւանդուած բաներու, որպէսզի յաւերժական դարերու մէջ երկարէր իր գործը տեսնող սերունդ:

Եթէ վերջապէս Ե. զարու վարդապետներն ու աշակերտները կերտեցին հայ մշակութիւնը, չըրին այդ բանը հայ մշակոյթ մը կերտելու, չըրին հայ գրականութիւն մը տանդելու համար, չըրին ազգային ինքնութեան ձեւը ապահովելու համար: Աւելի՛ իմաստուն էին անոնք մեր ժամանակի անմիտ մարդերէն՝ նպատակը միջոցին հետ չչփոխելու համար:

Մաշտոց եւ իրենները յոյներէն աւելի մեծ մշակոյթ մը եւ գրականութիւն մը յայտնաբերելու ցնորամտութիւնը կրնային ունենալ միթէ, երբ անդին յոյները, իրենց վարժապետները, հելլենական դպրութեան տիտաններէն, որոնց աշակերտներն էին իրենք, խնայար աշակերտները միայն, երբ կ'ըսեմ յոյները իրենց անմատոյց մեծութիւններուն բարձունքներուն վրայ կեցած՝ անդրադային խորտակումէ կը սարսափէին, եւ նոր, հիմնական ու իրական յենարաններ կը փնտռէին կանգուն մնալու համար:

Ո՛չ. Թարգմանիչները շատ աւելի խելացի էին գիտնալու համար թէ մշակոյթը, գրականութիւնը, լեզուն, գիրը եւ նոյնիսկ եկեղեցին եւ ասոնց նման բաներ իրենք իրենց արժէքները չեն ստեղծեր, տալու

համար ժողովուրդներուն. այլ այդ արժեքներուն ձև, կերպարանք ու դիմագիծ միայն կուտան:

Գրիստոնէական հոգիի խորհրդաւոր տարրը միայն կրնար ծնիլ ու ծնաւ մեր — և միւս ամէն քաղաքակրթ ժողովուրդներու — արժեքները: Այդ արժեքներու արտայայտութեան կերպիւն են միայն գիրքը, լեզուն, արուեստը: Բայց ազգերը ձևւորով ու կերպերով չեն կրնար ապրիլ: Գիրքը կը սպաննէ: Գիրքին ետեւ հողդ անգրիլի չոգիին միայն արժէք ու բովանդակութիւն կուտայ անոր: չոգիէ պարպուած գիրքը մեղեդութիւն կը բուրէ. դատարկութեան ու ամայութեան սարսուռով կը պաղեցնէ մարդիկը: չոգիէ դատարկուած մարդը գիրքին մէջ իր գերեզմանը միայն կը գտնէ. և հոգեկան կեանքի հեղուկէն դատարկուած ազգ մը՝ ձևերուն, գրականութեան, ծէսներուն մէջ կը թաղուի — առյաւէտ չարթննալու համար:

Ազգերը կ'ապրին ուրեմն այն բանով, որ այդ բոլորէն վեր կայ, որմէ կախուած են այդ բոլորին — գիրքին, լեզուին, արուեստին, եւայլն — գոյութիւնն ու յաւերժացումը: Ապրեցնող, անդատու այդ տարրը յաւերժական ու միշտ նոյն տարին է, որով կը լեցուին բոլոր ձևերը, արժեքներն ու գէպքերը գիր մը կատարելու, գեծք մը ի յայտ բերելու համար պատմութեան մէջ:

Եւ ուրկէ՞ կը լեցուի այդ տարրը ժողովուրդներու կեանքին, անոնց պատմութեան մէջ: Ուրկէ՞ կը լեցուի այդ սէլիք-սիրը, անմահական հեղուկ տարրը կեանքին՝ անհատներու մէջ, ազգերու մէջ, ապրող ամէն գործարանաւորութեանց մէջ: Անմիտ պէտք է ըլլալ խորհելու համար թէ միջավայր ըստածը, քարի, փայտի, հողի, ջրուի կամ օդի կոյտերը — թէ իսկ ներդաշնակեալ — կուտան մեզի մեր կեանքը միութեան մը վերածող և զայն իրական դարձնող իսկութիւնը:

Երակներ կան ժողովուրդներու հոգեկան ընդերքներուն մէջ — ընդերքներ խոր ու անգիտակցական — ուրկէ կը հոսի կեանքի աւելը, ուր կը խօսի ու կը հոսի Աստուծոյ չոգիին, անտես՝ մակերեսները միայն փանտող աչքերէ: Այդ հոսանքը կ'երկարի

իրերու սկիզբէն մինչև իրերու վախճանը: Տիեզերական կեանքի խորհրդաւոր իրողութիւնն է ան: Եւ պատմութեան մէջ արժեքներու երևումը, վերանորոգութեանց յանկարծական յայտնաբերումը, խոպան ու մռայլ ժողովուրդներու անակունքի կանաչազարդումն ու ծաղկաւէտումը ժայթքումն է այն ջուրերուն՝ պատմութեան գետինի վրայ, ընթանալու համար ահօսներու մէջէն, հունքու ճամբով, որոնք ինքնին կը կազմուին իւրեւ եկեղեցի և ծէս, իւրեւ զիր և գրականութիւն, իւրեւ օրէնք և վարչութիւն: Ակօսներ յաւիտենական՝ որոնց մէջէն կը սուրայ կեանքը, որ երբ չորնայ՝ կը վերածէ զանոնք անապատային հեղեղատներու, մութ ու վայրենի:

Բայց անհատներու խողովակով տեղի կ'ունենան խորութիւններէն դէպի մակերեսները այդ ժայթքումները, ետքէն իրենց հունը գտնելու համար, պատմութեան գետնին վրայ, ժողովուրդներու կեանքին մէջ, Թարգմանիչները՝ եղան որ դարձուցին կեանքի ջուրերը հայութեան ազգային հողին վրայ: Այդ ջուրը հեռունքէն կ'անցնէր առաջ և հայի չէին կրնար արբենալ անով: Ս. Գրիգորի և իրեններուն տմբողջ ջանքին արդիւնքը՝ կեանքի ծարաւ տոչորող հայութեան շրթունքներուն՝ կաթիլ մը միայն եղած էր, սակե՛ ճաշկուտ մը լոկ՝ անոր խորութեան հեկթարթնցներու քաւական, hors d'œuvre մը:

Եւ բոլոր ժամանակներու այդ մեծ անհատներուն, անոնց նկարագրին ու անոնց գործերուն, անոնց շրջապատին ու անոնց ժամանակին միջև եղած անհամեմատ տարբերութեանց մէջ՝ եղած նոյնութիւնը կը կայանայ յայնմ որ անոնք բոլորն ալ տարբեր գետններու վրայ ու տարբեր ժամանակներու մէջ նոյն հողին, նոյն կեանքի ջուրն է որ կը հոսեցնեն և կը սփռեն երկրի վրայ, հունքն ու ահօսներ բանալով անոր նախ իրենց հոգիներուն մէջ, ու ապա իրենց ազգին մէջ, ու տակաւին աւելի ետք մարդկութեան մէջ:

Եւ երբ, իւրեւ ամենէն հոյակապ դէմքերը որոնք մեր ազգին հոգեկան կեանքը իրենց երակներուն մէջ հոսեցուցին, կը զուգադրենք Նարեկացիի և Շնորհալիի

անմահան անուանիրը մեր Թարգմանիչներուն, չենք վարանիր անոնց մէջ տեսնել յաւերժական աշակերտութեան համապատիւ անդամները: Ժամանակի ե միջավայրի հեռավորութիւնը չենք խորհրդի այլեւս, վանդի անոնք չեն անջատեր կամ հեռացնիր իսկական գործակիցներն իրարմէ: Եւ անոնք եւ անոնց նմանները մեր ազգի բոլոր օրերուն նոյն հողին տարրապուշին Հայ Ժողովուրդի սրտին ու մտքին մէջ, ինչ որ ըրած էին մեր Թարգմանիչները:

Նորեկացի եւ Շնորհալի, մին աղօթքով ու միւսը երգով, շարունակեցին կերտումը ժամակարգութեան ու տօնացոյցին, միասնականութեան եւ հոգեկան հաղորդակցութեան հրաշալի ու մեծ միջոցը եղող այդ հաստատմանը, որունց մէջ, իրր կողապարներ, Թափած ու ձուլած էին Թարգմանիչները հայ կենդանի հողին, եւ որոնց մէջ Նորեկացի եւ Շնորհալի, հաւատարիմ ու հարապատ հետեւորդներ ու աշակերտներ առաջիններուն, լիցուցին նոր կենսունակութիւն: Եւ Շարականի բառով՝ անոնցմով էացած շնորհաց Հոգին՝ անսպառ բոխումով մ'աղբերացաւ հոսելու համար յաւերժօրէն ազգային կեանքի երակներուն ընդմէջէն:

Եւ չմոռնա՞նք. մեր Թարգմանիչներուն սահմանափակ թիւով անունները չէ որ կը կազմեն շարքը աշակերտներուն: Անոնք կարկառուն կատարներն են միայն յաւերժօրէն երկարող ու ապագային մէջ թաղւած այն լեռնաշղթային՝ որ յաւիտենական աշակերտութիւնը կը կազմէ: Ճամբաներ կան այդ բարձունքներուն վրայ, որոնց վրայէն կը քալէ հայ ցեղը: Աղբերակներ կան հոն ձիւնառապիտակ կատարներէն հոսող՝ որոնցմէ ըմպած է նաեւ Հայութիւնը դարերու իր ճամբորդութեան ընթացքին, եւ կը հրաւիրուի եւ կը հրապուրուի տակաւին ըմպել՝ ապագայ իր ուղեւորութեան երկայնքին:

Թարգմանիչները «զարգարեցին Անեղին իմաստը», կ'ըսէ Շարականը, «կենդանի գիրը հաստատելով հայ երկրի վրայ: Գիւրը ուրեմն զարդն է իմաստին, արտայայտութեան միջոցն է անտեսանելիին: Բայց Անեղը զարդի անհուն ընդունակութիւններուն, եւ Թարգմանիչները անհուն գործը մը

Թողուցին ապագայ սերունդին, գործը՝ զարգարելու Անեղին իմաստը. գործը՝ զԱստուած ներկայացնելու, տալու մարդոց, «աստուածագիտութեան ծածկալ խորհուրդը» «յայտնելու եւ ծանուցանելու» անգէտներուն, այնպէս ինչպէս Մեծ Մովսէս ըրած էր Աստուծոյ խօսքը իջեցնելով վար, մարդոց, ասոնց հասկնալի տարազներու վերածելով դայն:

Վերջապէս խորհուրդի հասն մըն է հասարակ տեղիք դարձած սա՛ մտածումը թէ մեր Ժողովուրդը իբր քաղաքակրթական միութիւն՝ կրցաւ ապրիլ միայն շնորհիւ Թարգմանիչներու կողմէ սկսուած եւ դարերու ընթացքին շարունակուած գործին — այսինքն շնորհիւ յաւերժական աշակերտութեան: Աշակերտութիւն ո՛չ թէ գրին ու գրքին, այլ այն Հոգիին որ ճշմարտապէս կենդանի ուսուցիչն է: Մինչեւ մեր ժամանակները շարունակուեցաւ մեր մէջ աշակերտութիւնը առաջին աշակերտներուն, որուն ապացոյցն է մեր գոյութիւնն իսկ: Երբ մեզի հաց պակսեցաւ՝ չմեռանք. երբ հայրենիք պակսեցաւ՝ չմեռանք. բայց երբ պակսեցաւ հաւատարմութիւն մեր Վարդապետներուն, անոնցմէ մեր ժառանգած Հոգիին՝ մեռանք մենք. աչք մը՝ նետուած մեր պատմութեան մէջ շատ մը իրենց աշակերտութեան ուխտին դաւաճանած զաղութներուն՝ կ'ապացուցանէ այս:

Հարցը ուրեմն որ ձե կը ստանայ մեր մտքին առջեւ սա՛ է. պիտի շարունակե՞նք աշակերտիլ մեր Վարդապետներուն, թէ պիտի լքենք անոնց զպրօքը: Գրի եւ դրականութեան, հայրենասիրութեան եւ արդիականութեան անունով պիտի դառնա՞նք հեթանոսութեան, դաւաճանելով անոնց հետ մեր զակի ու աշակերտի ուխտին, թէ պիտի հետեւինք անոնց լուսաւոր ճամբաներուն: Զիրենք պիտի սիրենք իրենց իսկական հոգեկան հարուղատ կերպարանքէն տակ, թէ իրենց գործին հոգիէ դատարկուած զգեստներուն մէջ պիտի կարծենք տեսնել զիրենք: Վերջապէս պիտի սիրե՞նք զանոնք սիրով մը որ կը վերանցէ ժամանակն ու միջավայրը:

Պիտի դաւաճանենք անոնց սիրոյն:
ՏՐԻԱՆ ՎՐԴ. Ն.

ԳՐԱԿԱՆ

ԱՅՆ ՕՐԵՐՈՒՆ

(ԽՈՐՀՈՒՐԴ)

(Գաւէթ հը, հայր էկէնցիկ),

(Ժողովուրդ, իստի իստի, Կան Նաւ առանջին հարդեր: Ո՛հնէ՛ աղօթու, Ուրէշէր, դարիեր
Դիտելու):

Երկարագործը. — (Երէջէ հը) Ըսիր, տէր հայր, արդէն կուգա՞ն:

Երեցը. — Հիմա, հիմա, վարպետ Աւագ.

Լուր է հասեր Բարձր Բերդէն:

Ջուհակը. — Ու կը բերեն...

Երեցը. — Աստուածաշունչն Հայաստանեայց...

Հիւսնը. — Մեր գիրերո՞վ.

Երեցը. — Մեր գիրերով, մեր լեզուով, երկնապարգեւ մեր հնչումով,

Գիրք ծննդոց, Հնգամատեան.

Թագաւորաց, Սաղմոսարան,

Քառահատոր Աւետարան

Գործերը սուրբ Առաքելոց

Ու մեծ թուղթերն ալ Պաւղոսի...

Բոլորն այնքան աղւոր դարձած,

Այնքան անուշ կաղապարուած

Լեզուովն հայոց Աստուածախօս...

Երկարագործը. — Դուն տեսե՞ր ես,

Երեցը. — Ա՛ռ քեզի խօսք:

Ո՛ր չտեսնեմ ի՞նչպէս ըսեմ

Քեզ անուններն այդ գիրքերուն.

Տեսեր, պագեր, լացով թրջեր

Կողքն ալ ոսկի Սուրբ մատենին

Մեռնիմ ահեղ իր անունին (հէ իստիւնէ):

Ջուհակը. — Մեռնինք ահեղ իր անունին (հէ իստիւնէ):

Հիւսնը. — Վարդապետ՞ար:

Երեցը. — Ան ալ, ան ալ...

Ջուհակը. — Սո՛ւրբ է, կ'ըսեն,

Երեցը. — Սուրբերու սո՛ւրբ: Հրեշտակներ չորս կողմը ժուռ.

Կուգան անոր

Երկարագործը. — Դուն տեսե՞ր ես...

Երեցը. — Ա՛ռ քեզի խօսք:

Որ չտեսնեմ, ի՞նչպէս կ'ըսեմ...

Հետն եմ եղեր տարիներով...

Ջուլիակը. — Կ'ըսեն՝ ինքը տէրն է տուեր
Գիրին տախտակն ինչպէս երբեմն
Սինա լեռան մեծ Մովսէսին...

Երեցը. — Ջուլիակ, ջուլիակ, մեր վարդապետ
Բերան բերնի, ես եմ լսեր,
Կը խօսի ցած Աստուծոյ հետ:

Ջուլիակը. — Մեռնինք անոր սուրբ բերանին...

Երեցը. — Կուգայ հիմա, դուն կը տեսնես
Աչքին մէկուն, աջ աչքին մէջ,
Ինչպէս ոսպի հատիկ մը մեծ,
Լոյսը կ'այրի...
Այդ լոյսը մեղմ, այդ լոյսն անմեռ
Աչքէն փրթեր է Աստուծոյ
Ու ինկեր հոն,
Մեծ վարդապետն երբ արցունքով
Անկէ կ'ուզէր գիրերը մեր:
Հէ՛յ, դուք խեղճեր, դուք չէք լսեր
Ինչ ըսել է Աստուած տեսնել...:
Մեռնիմ ահին ու անունին
Երկնահանգոյն վարդապետին:

Երկաթագործը. — Ի՞նքն է մինակ որ մեզ կուգայ:

Երեցը. — Հետն են անոր վերժանողներ...

Երկաթագործը. — Ո՞վ ըսիր, ո՞վ...

Երեցը. — Հաստ է գլուխդ ափերուդ պէս, վարպետ Աւագ.
Ձնեղանաս: Վերժանողներ, — նո՞ր կ'իմանաս:
Հետն են անոր թարգմանիչներ,
Հայրապետին թոռը Վարդան...

Սեպուհ մը. — (Եւ չէ հեռուէր) Ի՞նչ է գործը Մամիկոնին
Մէջն աշխարհին սա մեր Սիւնեաց:

Երեցը. — Կնքահայրն է ան Ս. Գիրքին,
Կամքովը հօրն ու մեծ պապուն
Հայաստանեայց հայրապետին:

Ջուլիակը. — Ի՞նչ կնքահայր...

Երեցը. — Ինչ կնքահայր: Սո՛ւրբ կնքահայր,
Ջուլիակ Արտաշ: Ի՞նչ է մեղքը որ չգիտնաս
Թէ կարգ, պաշտօն կը կատարուի
Վրան գիրքին,
Եկեղեցու մեր առաջին
Աստուածաշունչ մեծ մատենին:
Գրուած գիրով Լուսաւորչին...
Դէ՛, իմացիր:
Սիւնեաց իշխանն է հօգացեր
Ծախքերն անոր:
Քսան գրիլ
Ճիշդ վեց ամիս

Դիշեր ցորեկ
 Լոյսն են թափեր իրենց աչքին,
 Հնարքն անճառ իրենց մատին,
 Վրան անուշ, երկնյարգար
 Մեծ մատանին:
 Ու Կնքահայր,
 — Մամիկոնեան այդ պատանին:

Ժամկոչը. — (Գորգին) Կու գա՛ն... կու գա՛ն...

(Նոյն աղան լեռնայն շահգի՛մ ղ ին հնչի հաղ հաղ, միջոց դառնի որ լայնորեն գործադրում է ինքնին ինքնաճաճ: (Առաջաբեկին է՛րառանա, աթելայի ղ հասալը, քարն):

Ջուշակը. — Ղեւոնդն է մեր...

Երկաթագործը. — Ան է, Արտաշ, ի՛նչ ալ մեծցիր:
 Աստուած պահէ՛ ալք ու չարէ՛ն:

Ջուշակը. — Մեռնի մայրիկն իր արեւուն
 Ինչ ալ վայրեր սեւն հասակին:

Հիւսեր. — Ի՛նչ չի խօսիր:

Երեցը. — Կարգաւորը շատ չի խօսիր: Կեցի՛ր, շունչ մը առնէ՛ գոնէ՛:

Սարկաւազը. — (Ներսէս խոսելով, առի՛ն, շարժակաւ) Վարդապե՛տը,
 Վարդապե՛տը, վարդապե՛տը (շահ է՛ առնի):
 Հետն է, կուգան վերժանողներն,
 Կորիւնը մեծ Սքանչելին,
 Յովսէփը հեզ,
 Ու տարօնցին,
 Ան որ Մուշէ՛ ունի անուն.
 Ազնըւալուի թոռն ալ կրակ
 Հայաստանեայց հայրապետին...

(Կը հանին Սիւնեայ նախարարը, սեպուհներ, երկու պարանի: Շահաճիքն
 ինքնին՝ լարեղեղը):

Ժողովուրդը. — Ապրի հազար,
 Եռամեծար
 Մեր վարդապետ.
 Կեցցէ՛, կեցցէ՛, ապրի հազար
 Քաղմահանճար մեր վարդապետ:

Ուրիշ խումբ մը. — Ապրի բարով, հազար ամով
 Տունը Սիւնեաց:

Վարդապետը. — (Հանդարտ ու խոր)
 Ողջոյն Սիւնեաց
 Քաջաբազուկ,
 Կորովատէզ,
 Հաւատախոր ժողովուրդին

(Կը լսէ. գլխով շարժա՛մ աթելաներուն որտէ՛ ին քաշխալն ալ ու յախ, որոշ
 կաշիւով. խոփը, ինքնին լարեղեղը, ինքնին առնելով Մահալան
 եւն եւ Սիւնի պարանները: Թափը ինչ է՛րանէ գաւի՛ն այն պարանն որ
 ինքնին նաւն ին շարտ գաւի՛նն):

Վարդապետը. — Ծո՛ւնկի՛ .

(Կը շնորհարէ : Բալլը եւ հեղին , յետոյ Բազմաբան)

Վարդապետը. — Որդիք որ ծնանին, յարիցն եւ պատմեցին զայս որդւոց իւրեանց,
զի զիցն առ Աստուած գոյսս իւրեանց եւ մի մոռացն զգործս
Աստուծոյ . . .

Զպատուիրանս նորա խնդրելով խնդրեացն եւ մի եղիցին որպէս եւ
հարքն իւրեանց :

(Կ'եւլէ արդէ : Կը հեղին զառնելը) :

Վարդապետը. — Զըլլան իրենց հայրերուն պէս :
Այսպէս պատգամ կուտայ մեզի
Աստուածը մեր
Բերանովը սաղմոսնդունին :
Սիւնեաց իշխան , եւ աւագներ ,
Դուք ժողովուրդ հայոց բոլոր ,
Լաւ իմացէք .
Զըլլան իրենց հայրերուն պէս
Զաւակները ձեր ամէնուն . . .

Սիւն . իշխան . — Բայց ի՞նչ է մեղքը հայրերուն :

Վարդապետը. — Մեղքը՝ Աստուած քիչ սիրելուն :
Զի կը սիրենք ինչ որ զիտենք :
Ասկէ առաջ . պարզ ասիկա :
Բայց ասկէ վերջ :
Այսպէս ըսի ես ամէնուն
Ու որ տարի Մատանը սուրբ :
Ու կը բերեմ ձեր բոլորին
Յոյսն ու խոստում , խանդն ու կրակ
Մեր մեծամեծ իշխաններուն .
Ձեզ կը բերեմ , Սիւնեաց իշխան եւ ժողովուրդ ,
Նախարարներ եւ սեպուհներ ,
Եպիսկոպոս ու երէցներ ,
Սարկաւագներ ու դպիրներ ,
Ողջոյն անուշ ,
Մեծ տոհմերուն մեր աշխարհին
Մամիկոնեանց , Խորհուռունեաց ,
Տունին բարի կամսարական .
Արծրունեաց , Բազրատունեաց
Ու Ռշտունեաց ,
— Մեծ ու պզտիկ , առաքինի
Քաջահաւատ իշխաններուն :
Ու կը բերեմ
Ողջոյն հզօր ու ոստանիկ
Արշակունի մեծ արքային . . . :
Ու կը բերեմ
Ամենահաս մաղթանքը սուրբ
Եւ օրհնութիւնն
Հայոց հանուրց աստուածարեալ
Հայրապետին :

Սիւն. իշխան. — Իջնէ մաղթանքն անոր ինչպէս
 ծօղը բարի՜
 Վրան դալար, վրան ծարաւ
 Նորահաւատ
 Մեր սիրտերուն:

Կորիւն. — Իջնէ մաղթանքն անոր ինչպէս
 Սուրբ մանանան
 Վրան հերկին ու ծաղիկին,
 Վրան ժայռին ու պարտէզին,
 Մեղքին աղով հրատոշոր
 Հայ սիրտերուն անդաստանին:

Ժողովուրդ. — Թող զայ անուշ, թող զայ բարով
 Ու հեղեղով
 Իր օրհնութիւն.
 Մեզ շղարշէ, պատմունճանէ.
 Ու սիւնն ինչպէս հին բոցեղէն,
 Ինչպէս անծրեւն երկնի լոյսին
 Կանգնէ խորանն անքանդելի
 Սուրբ հաւատքին
 Խորը տղմուտ, խորը խաւար
 Թշուառական մեր սրտերուն:

Մռշէ. — Հասնի մեզի, հասնի ձեզի,
 Աջն իր ահեղ, ամենակալ.
 Աջն իր անսուտ, նման սուրին
 Զուարթունին,
 Վրան համայն Հայոց երկրին
 Սահմաններուն:
 Կանգնի այդպէս, երկինքէն կախ
 Զորս ծագերէն հորիզոնին
 Հայոց երկրին.
 Աջն իր այդպէս թուր կայծակի,
 Արեւելքէն դէպ արեւմուտք
 Ու հարաւէն դէպի հիւսիս:

Ժողովուրդ. — Աջն իր ահեղ, միայ վահան
 Վրան համայն Հայոց երկրին
 Բարի խօսքովն ու մաղթանքով
 Բազմալարչար մեծ Վկային
 Հաւատոյ հօր Լուսաւորչին:

Սարկաւազր. — (—ժէն — երէն) Ճամբայ, ճամբայ . . .
 Բացէք ճամբայ
 Տապանակին Հայոց Ուխտին:

(Կ'երեւն երէս — երէս — երէս, ինչպէս թէ իրեւն — ինչպէս թէ Աստուծոյն ճշ)

Վարդապետ. — Մատենան ահա՜ . . .

Հիւսնր. — Մատենանը

Ջուլիակը. — Մատենանը

Միւսնր. — . . . եանը

(Դ—) — Բայ. շահաւանդի)

Վարդապետք. — Մատենանը սուրբ

Հագած լեզուն մեր ամենուն:

(Ժողովուրդը հեռից, հեռուից, կը ջանայ բուշտել հաղորդակցելը):

Ջուշիակը. — (ձեռքով լսելով) Այս որքան մեծ . . .

Երկաթագործը. — Ամբողջ ոսկի . . .

Հիւսնը. — Մէջ ու դուրսով:

Վարդապետք. — Սա ապաւէն, սա տապանակ . . .

Ժողովուրդը. — Զէն ու ասպար,

Ընդդէմ բոլոր երեւելի, աներեւոյթ

Մեր թշնամեաց.

Ընդդէմ Պարսկին,

Ասորիին, ու բարբարոս հիւսիսներուն,

Ու դրուժան արեւմտեան

Դրացիին . . .

Վարդապետք. — Պիտի իջնէ պատգամն անոր

Մեր բեմերէն,

Արծազանգէ կամարներէն

Մեր քիւրաւոր,

Դէպի փապարն ու անդունդներ

Մարդու որդւոց

Մութ սրտերուն . . . :

Ղեւոնդ. — Օտարին խուժ, օտարին պիղծ

Ու ծերծերուն

Խեցրեկագոյն

Գիրերուն տեղ:

Մուշե. — Պիտի կարդան զայն ասպետներ

Երբ զրոհի ժամը հնչէ

Մեր աշխարհին չորս ծագերէն:

Պիտի լսեն տղաքն հուժկու

Ժողովուրդին

Զայնին անոր,

Եւ զգննուն խօսքերն անոր

Ինչպէս զրահ

Անքակտելի,

Ինչպէս գօտի,

Վրան արեան հեղեղներու . . . :

Վարդապետք. — (Անշուշտ եւ քայքայեալ)

Սա մեզ ասպար աստուածառաք,

Սա մեզ դրօշ յաղթանակի

Ընդդէմ երկրի ու երկընթի

Բազմահազար ոստիսներուն:

Ով կը դնէ սիրտն իր վրան.

Դրած կ'ըլլայ

Առջեւն ոսկի

Անհառելի

Աթոռին Սուրբ

Երրորդութեան:

(Էր առնէլ)

Առաջ, երկու դուք պատանիք,

Ծունըր դիքք առջեւն ահեղ

Ամենազօր Հայ Մատեանին:

(Երկու պատանիքը ծանօթ):

Վարդապետք. — (Գրեւ յարեցէլ Վասիկ Սիւնի)

Հօրդ անունով դու ստացող

Սուրբ Մատեանին, Վասակ Սիւնի՛.

Պարտքն ալ կ'առնես մատաղ վրդիդ

Պատկառ. կենալ քու մեծ ուխտիդ.

Հաւատարիմ հօրդ հաւատքին . . . :

Ժողովուրդ. — Հաւատարիմ հօրն հաւատքին.

Զարին բոլոր ուժերուն դէմ:

Վարդապետք. — Տէրը մնալ այս Մատեանին,

Գլխուդ գինով,

Ու աւելի:

Ժողովուրդ. — Տէ՛րն անսասան հօրն հաւատքին

Ու Մատեանին,

Գինովն անգին

Արիւններուն մեր բոլորին՝

Զարին անարգ,

Զարին դաժան

Գունդերուն դէմ

Աշխարհախումբ:

Վարդապետք. — Լսէ՛, լսէ՛, խորունկ լսէ՛

Զայնն ամէնուն, ով պատանի,

Դիր անսասան պատգամն անոնց

Խորը սրտիդ.

Գիտցիր վստահ թէ չի մեռնիր

Բառ աշխարհէն.

Ոչ ալ մէկ յովտն կրնայ փոխուիլ

Սուրբ Մատեանին:

Մենք կը շինենք սիրտերը մեր

Լըսէ՛, զաւակ, լըսէ՛ ուշով

Ձի Վարդապետն ահա կ'օրհնէ

Մատաղ տունկը քու հասակիդ,

Աղբիւր դառնայ խօսքն Աստուծոյ

Մէջ քու սրտին, Վասակ Սիւնի . . . :

Ժողովուրդ. — Աղբիւր դառնայ ու ծով դառնայ

Խօսքն Աստուծոյ

Սիրտերուն մէջ մեր բոլորին:

Վարդապետք. — Պողովատիկ թուր կա'յծակի

Դառնայ մէջքիդ Յոյսն Աստուծոյ

Ու Իր Գիրքին,

Վասակ Սիւնի:

Ժողովուրդը. — Թուր կայծակի, Գաբրիէլի
Դառնայ մէջքին մեր բոլորին,
Յոյսն Աստուծոյ
Ու Իր Գիրքին,
Ո՛վ կը դընէ սիրտը վրան
Սրբազնասուրբ այս Մատենանի,
Ան կ'ունենայ կողքին, ա՛նտես
Բանակները երկնից զօրքին:
Ձի աջն անոր փառաւորեալ է զօրութեամբ
Ձի աջն անոր միշտ խորտակեց,
Կը խորտակէ նոյնպէս այսօր
Մեր թշնամին . . .
Աջ քո Տէ՛ր, փառաւորեալ է զօրութեամբ.
Աջ քո Տէ՛ր, խորտակեաց զթշնամիս:

Վարդապետ. — Լաւ իմացիր Վասակ Սիւնի՛,
Ով ուրանայ խօսքն Աստուծոյ
Դահի, վախու, փառքի համար,
Տկարանայ կապէն ուխտին,
Որդերն ուստն մարմինն անոր
Նախ քան իջնելն
Ի ծոց երկրին . . .

Ժողովուրդը. — Ով ուրանայ խօսքն Աստուծոյ,
Տկարանայ կապէն ուխտին
Ուստն որդերն մարմինն անոր
Սղոց սղոց.
Ցամբի ինչպէս կայծակնահար
Հսկայ կաղնին՝
Հասակն անոր իր արմատէն.
Փշուր փշուր ալիւր դառնայ
Շէնքը անոր ոսկորներուն.
Պատառ պատառ՝
Կտրտուած ինչպէս ծրար ճնիներու
Թափին գետին
Հանգոյցները իր աղիքին,
Ով ուրանայ խօսքը գրքին,
Հաւատքն անմահ Լուսաւորիչին:

Վարդապետ. — (Սէ-նէյն) Ելիր ոտքի.
(Սէ-նէյն կ'էլէ, Դառնայ ու Գիրքին):

Վարդապետ. — (Ելէ-նէյն) Համբուրեցէք զոյգ բերանով . . .
Ու սուրբ կողքին վրայ Գրքին
Թող միանան ձեր շրթներով
Սրտերն հօգօր ձեր հայրերուն:
Ով կը դաւէ այս համբոյրին,
Գեհենապարտ գրուի հոգին
Ճշկատարածն աշխարհի:
(Էւ համբուրէ Մաթիւնեան դառնէն):

Մամիկոնեան. — Գրուի հոգին
Սեւ գեհենին

Ով կը դաւէ սա համբոյրին
Տրուած մարմնին
Մեր Աստուծոյն...

Վարդապետք. — Սիւնեաց իշխան եւ սեպուհներ
Ու սիրելի իմ ժողովուրդ
(Կը չե՛ս, աչե՛րը մաշեցած եւ ի՛նչ)
Եկած է պահն որ իմանաք
Պատգամն անճառ,
Երկնայարդար
Մեծ խորհուրդին
Զոր տէրն հանուրց իրազործեց
Կաւէն տկար մեր մատներուն
Ստեղծելով Երկն այս անհուն...
(Կը չե՛ս)
Ես տարիներ, երկրէ երկիր
Քարշ եմ տուեր մարմինն այս խեղճ
Ու հարցուցեր.
Ես տարիներ զարկեր զետնին
Ճակատն այս փուռ ու փնտրուեր
Գիրը հայուն՝...
Ես տարիներ չեմ մտեր քուն...

Ժողովուրդ. — Պատմէ, պատմէ մեծ վարդապետ.

Վարդապետք. — Զէ, չեն կրնար հող շրթունքներ
Պատմել կրակն Անոր ծայնին.
Ու բառի մէջ վարչամակել
Անբաւութիւնն Անոր լոյսին:
Պուտ մը միայն, հայ ժողովուրդ,
Ես քաղեր եմ այդ ամբաւէն.
Եղէք վստահ, պուտն այդ պիտի
Լիացընէ սիրտերն հանուր
Հայոց ազգին.
Զի պուտովն այդ կը բաշխուի
Սիրտն իր ամբաւ
Դէպի կաւը մեր սիրտերուն.

Ժողովուրդ. — Դէպի կաւը մեր սիրտերուն:

Վարդապետք. — (Կե՛տի մերացած, մարմնը հանդերձելով, հեռահեռի մարմնա-
հաճութեան իշխանի մէջ ու ազնիւն ու յաճախութեան
Բեւարդութեան պիտի հեղաւ ի՛նչ ի՛նչ, հաճախ հաճախ անդի-
մարմնի շերտերովն)
Ինծի՛... ինծի՛...
Բացէք ինծի,
Դուռներն ամբողջ,
Ալբն ու խորշեր,
Նուրբ ու մթին շաւիղները
Հոգիներուն
Ձեր ամէնուն,
Ինծի... ինծի...

Ժողովուրդը. — Հողին պէս հեզ, հողին պէս դաշն
Մեր հերկերուն .

Ծոցին պէս պարզ, ծոցին պէս կոյս
Մեր լիճներուն ,
Ինչպէս բաժակն երկնակնիք
Ծաղկըներուն .

Ու ոսկեզարդ ինչպէս օրրանն
Մանկիկներուն ,
Մեծ վարդապետ , բա՛ց են շունչիդ ,
Ծառա՛ւ՝ խօսքիդ ,
Ակօսները մեր սիրտերուն :

Թափէ՛ Լոյսին , վեհ իմաստին
Սերմերն ոսկի ,
Գրուան գրուան ու ոչ բուռ բուռ .

Ընդերքն ի խոր
Մեր բանաւոր անդաստանին :
Ու ցնցուղով ու ողկոյզով
Տեղա բարիք , տեղա ոսկի

Ու մարգարիտ ,
Իմաստութիւն , զգաստութիւն ,
Ու սրբութիւն .

Երկինքը բեր փշուր փշուր
Տընկէ տունին մեր ամէնուն
Հոգիներուն :

Ըրէ՛ զանկերն այս զառներուն
Կանթեղ վառեալ , ջինջ աշտանակ՝
Անժուժելի ,
Անճառելի
Ծո՛ւ վ իր լոյսին . . .

Ու ցնցուղով ու ողկոյզով
Բաշխէ՛ ձայնիդ համբոյրը լոյս
Աւքերն ի վար մեր սրտերուն :

Ծրծին այդ շաղն ու զարդարուին
Ծերն ու տղան .
Հագնին այդ շաղն զերդ պատմութեան
Հարսներ քաղցր , մայրերն անուշ
Հայոց երկրին :

Հագնին այդ լոյսն ու հայանան ,
Արտն ու անտառ ,
Լեռն ու բլուր , գեղն ու աղբիւր ,
Հողը խորունկ :
Գիւղն ու քաղաք , հիւղն ու պալատ
Հագնին հոգին քու մեծ գրքին ,
Եռամեծար ով վարդապետ :

Բաց են խօսքիդ , բաց են շունչիդ .
Բաց՝ պատգամիդ
Ակօսները մեր սիրտերուն :

Վարդապետք. — (յապետք)

Կուգամ, քայլ քայլ չսփեղէ վերջ
Գաւառները Հայոց երկրին.
Ամենուրեք գտեր եմ ես
Սրտերն ամէն այսպէս պատրաստ,
Ծարաւահիւժ՝ լոյսի սերմին:
Ամենուրեք ջահը հսկայ մեր հաւատքին
Կ'այրի պայծառ. կ'այրի քաղցրիկ
Կախ կամարէն տաճարներուն:
Հովտէ հովիտ ու լեռնէ լեռ
Զանգն ու կոշնակ օրը հինգ հեղ,
Օրը եօթն հեղ,
Կ'երգեն քնքուշ, կ'երգեն անուշ
Փառքն անսահման
Մեր Աստուծուն:
Հայ է դարձեր երկիրն Հայոց
Երկիրն Հայոց.
Աստուած իջեր Իր աթոռէն
Զարկեր մուրճովն իրեն ոսկի
Ու այդ զարկէն՝
Կամար կամար
Փրթեր տաճարն էջմիածնի:

Ժողովուրդ. — Մեռնի Անոր ոսկի ուռին
Ողջ ժողովուրդն
Հայոց երկրին:

Վարդապետք. — Ամէն քաղաք հինգով տասնով
Գմբէթ գմբէթ է ամբարձեր
Իր տաճարներ.
Ամէն աւան, ուխտատեղի
Ունի մատուռն իր անուշիկ
Բուսած ծոցէն մեր ծառերուն
Նման տուփի մը գոհարի:

Ով կը տեսնէ աղեղն աղուոր
Շողակաթին,
Վկայարանն Հռիփսիմէին,
Գայիանէին,
Լերան ոտքին, Մօրի ափին
Այդպէս քնքուշ, այդպէս նազուկ,
Ու պարմանի,
Ան չի մոռնար սերմը կարմիր
Նետուած դաշտերն Հայաստանին,
Բուռովը մեծ Լուսաւորչին:

Ժողովուրդ. — Մեռնի անոր ոսկի Աջին
Սուրբ գեղարդին
Ողջ ժողովուրդն
Հայոց երկրին:

Վարդապետք. — Ամենուրեք երամ երամ

Ժիր դպիրներ,
Աբեղաներ մատաղատի
Կորովամիտ վերժանողներ, քահանաներ
Կ'ընեն՝ սպասն հաւատեաւանդ
Սուրբ Մատեանին:

Նախ քան վախճանն այս տարիին
Հայոց երկրին
Հազար ու բիւր խորաններէն
Հայ բարբառով, հայ զգեստով
Պիտի հոսի բանն Աստուծոյ
Արգասաբեր ու օրհնաբեր
Տարափն ինչպէս
Հուր անձրեւի,
Որ այրուին, ու մաքրօրէն
Կենագործուին, ոսկեանան, բիւրեղանան
Սուրբ քուրայէն իր հաւատքին
Սրտերը կաւ
Հայաստանեայց ժողովուրդին:

Ու այս այսպէս. ու վաղն այսպէս:
Ու գալ տարի.
Ու գալ դարուն
Ու դարերուն՝ որ պիտի գան
Մինչեւ դրունքն յաւիտենից:

Լերան գլխուն՝ տաճարն արթուն
Լերան ոտքին՝ կաթողիկէն.
Ու գաւառներն ալ եզրերուն՝
Մատեանն այս մեծ
Մեզ պահպանակ:
Կ'ապրի ընդմիշտ Հայր բարի
Քանի հնչէ այս զիրքն անմահ
Ականջներուն մեր թռուներուն:
Լաւ իմացէք:
Թող զան ցաւեր ու բռնութիւն,
Մահ տարածամ ու կոտորած,
Թող զան խուժեր ու հզօրներ
Շղթայ զարնել մեր ձեռքերուն,
Քանի ազատ ունինք մենք հոս (Ինքեւ Երեմիայի)
Կաթողիկէն մեր սիրտերուն,
Քանի կանգուն ունինք մենք հոն
Տաճարները մեր հայրերուն...
Լաւ իմացէք, քանի կան բաց
Երկու բերան,
Կան երկու աչք
Որոնք ինան
սա էջերուն
Ձէ, չի մեռնիր ազգը հայուն...

Ժողովուրդը. — Ապրի անմեռ ազգը հայուն:

Վարդապետը. — Սիւնեաց իշխան, Մատենան ահա
Յանձնէ ձեռքովդ տանդ երէցին
Գրաւական յաւիտեանին...

(Մարեանը Կոբայ Սիւնեաց իշխանին որ շոյն համբարելի
յեղայ իւր Գնէ Դեռնի յետը)

Ղեւոնդ. — Օրհնեալ եկեալ անուամբ տեսուն
Օրհնութիւն ի բարձունս:

Ջուհակը. — Օրհնեալ է Աստուած:

Երկարացործը. — Գովեալ է Աստուած:

Հիւսնը. — Փառաւորեալ է Աստուած:

Ժողովուրդը. — Մեռնի Փառքին
Ու անունին
Ողջ ժողովուրդն
Հայոց երկրին:

Վարդապետը. — Թող օրհնուի ու պահպանուի
Հողը հայոց, սիրտը հայոց
Այս մեծ օրէն
Մինչ կատարածըն
Աշխարհի:

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ԵՐՐՈՐԳ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ՀԱՆԳԻՄ ՍՐԲՈՅ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԺԵ. ԴԱՐԱԳԱՐՁԻ ՏՕՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆ

Այս հանգէսը կատարուեցաւ Երուսա-
ղէմի մէջ, ըստ Կին Տոմարի՝ Սրբոց Թարգ-
մանչաց տօնի շաբաթ օրը, և վաղորդայնի
կիրակին, Նախորդ երկուքին նման կար-
գով և կանոնաւորութեամբ:

Ուրբաթ երեկոյ, Մայր-Տաճարին մէջ
տեղի ունեցաւ հանգիստաւոր Նախատօնակ,
մասնակցութեամբ ամբողջ Միաբանութեան
և ուսանողութեան, և ի ներկայութեան
Ժողովուրդի խուռն բազմութեան և Սրբոց
Թարգմանչաց վարժարանի շուրջ 500 ա-
շակերտներուն և աշակերտուհիներուն:

Շաբաթ առաւօտ ամբողջ ժամերգու-
թիւնն ու Ս. Պատարագը կատարուեցաւ
տօնական մեծ օրերու հանգիստաւորու-
թեամբ. պատարագի միջոցին, որ մա-
տուցուեցաւ Ս. Գլխադրի սեղանին վրայ,

ճաշու ընթերցուածէն ետքը՝ Սրբազան
Պատրիարքը հոգեւոյս Տ. Եղիշէ Ս. Պա-
արիարքի յիշատակին ոգեկոչումն ըրաւ
յուշումով սրտով. զայն ներկայացուց իբրեւ
մեծագոյններէն մին ժամանակակից հայ
հոգեւորականութեան այն ղէմքերէն, որոնք
ամենէն աւելի հարադատ կերպով կը ներ-
կայացնեն Թարգմանչաց տիպարը՝ իրենց
հոգւոյն և նկարագրին, իրենց կեանքին
և գործունէութեան մէջ. օրհնեց իր յի-
շատակը և մաղթեց որ անոր այս նուիր-
ական հաստատութեան մէջ սկսած հոգե-
ւոր և իմացական յառուղիմութեան գործը
բարգաւաճի օրէօր: Ս. Պատարագի աւար-
տումին հանգստեան մասնաւոր պաշտօն
կատարուեցաւ լուսահոգւոյն համար: Ան-
միջապէս վերջը, միաբանք, աշակերտք և

բազմութիւն ժողովրդեան, գլխաւորութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր, Թափորով գացին դէպի Ս. Փրկիչ վանքը, որուն կից է ընդհանուր հանգստարանը ննջեցեոց, և ներքին բակին մէջ՝ դամբարան հանգուցեալ պատրիարքաց, Ամրող գնացքի միջոցին, վարդապետներ, սարկաւազներ և ժառանգաւորներ արտառուչ ներգաշխուկութեամբ կ'երգէին «Նտեհս եկուր»ը, մինչ Թարգմանչաց վարժարանի սաներն ու սանուհիները յարգանքով կեցած էին ճամբուն երկու կողմերը, իրենք ալ հաղորդ կարծես սուգին՝ որ կը համակէր ամէնքը։

Այն տեղ ևս, նորակերտ շէրմին շուրջը կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտամունքը, որ փակուեցաւ Սրբազան Պատրիարք Հօր սիրոյ և յարգանքի խօսքովը։ Կիրակի առաւօտ, Մայր Տաճարը լեցունած էր մին թաղմութեամբ. լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազան ատոյց հանդիսաւոր Ս. Պատարազը, երգեցողութիւնք կատարուեցան դաշն և գրաւիչ կերպով։ Սրբազան Պատրիարքը, Հայր մերի ատեն, պատրիարքական աթոռէն զգածուած հոգւով խօսեցաւ օրուան քաղաք, որ պիտի երևի Սիմնի յաջորդ թիւին մէջ։ Յետ Ս. Պատարագի, կատարուեցաւ ընդհանուր հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտօն, ազգին բոլոր հին և նոր ննջեցեալներուն համար, որոնք մշակները եղած են ազգային գպրութեանց, գիտութեանց և արուեստից, հայկական մշակոյթի բոլոր մարզերուն մէջ։

Կէս օրէ վերջ, ժամը չորսին, ժառանգաւորաց վարժարանի ճեմարան օրահին մէջ կատարուեցաւ զրակոս հանդէսը, ըստ հետեւեալ յայտարարի.

1. Բացման խօսք լսուն Յոբէլիական Յաննայաթուրի՝ Պ. Շահան Պէրպէրեան։ 2. Տեղ կեցո՞ղ դու զՀայ (մաղրամբ)։ 3. Յաւերժական Ասակեթուրքիւնը՝ Բանիստութիւն՝ Տ. Տիրան Վրդ. Ներսիսեան։ 4. Հասունած մը Մովսէս Խորենացիէ՝ Արտասանութիւն՝ Յակոբոս Գնաճեան։ 5. Ով մեծաւմանը դու լեզու (Նոաճայն)՝ դաւն. Կովիսաս Վրդ.)։ 6. Ազնուարուդ (Վ. Թեքեան)՝ Արտասանութիւն՝ Դրանիկ Ղազարեան։ 7. Տօնին Խորհուրդը (Թ. Ե. Գ.)՝ Արտասանութիւն՝ Ժիրայր Մոզեան։ 8. Խաչը (Ն-

ոաճայն. բանաս. Ն. Արք. Դուրեան. Երած. Շ. Ռ. Պ.)։ 9. Այն օրեւոյն. Խորհուրդ (Յ. Օւսկան)՝ Արտասանութիւն՝ Ազատ Սրկ. Երեցեան և խումբ։ 10. Հայրապետական Մաղրամ (Քաւաճայն)՝ դաւն. Կովիսաս Վրդ.)։ 11. Փակման խօսք Նախագահ Ամեն Ս. Պատրիարք Հօր։ 12. Աղօթ Տեղումական (Քաւաճայն)՝ դաւն. Կովիսաս Վարդապետ)։

Ներկայ էր Երուսաղէմացի և գաղթական հայութեան հոծ բազմութիւն մը։

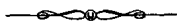
Ուսուցիչ Պ. Շահան Պէրպէրեան, իբրեւ կարգադիր Յաննաթողովի երրորդ անգամ, սրտագրաւ անգրագարձումներով՝ կատարուած նախորդ երկու հանդէսներուն՝ եւ յստակացատ խորհրդածութիւններով՝ զարագարձային այս ատնակատարութեան հանդէսներու մասին, «բացման խօսք»է աւելի բացման բանախօսութիւն մը ըրաւ, յոյժ պատշաճ կերպով։

Տեսուչ Տ. Տիրան Վարդապետ, օրուան բուն բանախօսը, խօսեցաւ հոգւով, ընդլայնելով «Յաւերժական աշակերտութեան» իր թէման, զգացմանց և համագումարի նախպիսի տաք շունչով մը, զոր իր նիւթին ստուգապէս տիրած և անոր գաղափարէն իրապէս ներշնչուած միմիայն կրնար արտաբերել։ Այդ ճառը, կամ բանախօսութիւնը ընթերցողներ կը գտնեն Սիւննի այս թիւին մէջ իսկ՝ Յայտարարին մէջ երեցող բոլոր երգերը եղանակուեցան և արտասանութիւնները կատարուեցան գնահատելի յաջողութեամբ։ Ժառանգաւոր սաներն ու սարկաւազները այդ մասին ի յայտ բերին ոչ միայն պայծառ հասկցողութիւն իրենց ուսածին, այլ նաև ստուգ զգացմանց ոգեւորութիւն։ Արտասանածներուն մէջ մենէն ապաւորելը եղաւ անտարակոյս, թէ՛ իբրեւ մտածուած գաղափար և թէ՛ իբրեւ զեղցիկ զրականութեամբ մշակուած նիւթ, Պ. Օշականի այս երրորդ օրհնասացութիւնը, որով մեր սիրելի գրագէտը այնքան բարեխաջող աւարտուով մը կը վերջոյնէր Թարգմանչաց գործին կամ մանաւանդ Աստուածաշունչի հայրէն Թարգմանութեան ձեռնարկին շուրջ հիւսած իր եռաբանութիւնը (trilogie)։ Ամէնքս իսկապէս պահ մը հաղորդուեցանք Սուրբ Զոյգը և իրենց աշակերտները խանդավառող երազով, երբ Ս. Մեսրոպ, աւանդելով օ-

ընեակ մը հայացուած Ս. Գիրքէն Վասակ Սիւնիի, իբր անոր ծախուց մեծագոյն յանձնաձողի, կրակէ բռնեցող կը հասկըցնէր անոր թէ հոգեկոն ի՛նչ անպատում երանութեան մը վարձքը կայ միշտ անոնց համար որ կ'ընդունին և իրենց կեանքին հետ կը շաղտխեն անոր մէջ պահուած աստուածախառն շնորհները, և թէ ի՛նչ տխրոր վախճան կը սպասէ անոնց որ, ընդունելէ յետոյ զանոնք անգամ մը իրենց սրտին մէջ, կը մոռնան սակայն յետոյ անոնց ստոյգ արժէքը, և ուրացումի տիգմին մէջ կ'ստնակորեն զանոնք:

Փակման վերին խօսքը, Կոմիտասեան «Հայրապետական մաղթանք»էն վերջ, արտասանեց Սրբազան Գաթրիարք Հայրը: — Լեցուկ գնահատութեան ջերմ բառեր ուղղեց բանաստեղծներուն, մասնաւորապէս Տ. Տիրան վարդապետի՝ իր յոյժ չինիչ և գեղեցիկ ճառին համար. ի վերջոյ զուարթախոս ակնարկութիւններով ըսաւ թէ ինք վստահ է որ այս հանդէսէն ամենէն աւելի գոհ փառացող պիտի ըլլայ ինք Օշական, տեսնելով թէ գրականութիւնը ո՞րքան անոյշ և հարուստ կը դառնայ արգարե՝ կրօնքի քօւրայէն և եկեղեցւոյ մարգերուն մէջէն առուահոսած ատեն: Հրաւիրեց զինքը որ նոյն ոգւով շարունակէ մշակել գրականութեան այդ սեռը, դիտել տալով նոյն ատեն թէ ընելով զայդ՝ տոկոսիկը միայն վճարած պիտի ըլլայ այն թանկ դրամագլուխին, զոր իբր գրական կոչում իրեն՝ վերցուցած է Ս. Մեսրոպի գերզգմանը իր մէջ օւնեցող նուիրական քաղաքին անունէն: Ն. Սրբազնութիւնը, յետոյ, ընդհանրացնելով իր խօսքը, ակնարկեց դարադարձի այս տօնակատարութեան ամբողջ Սփիւռքի մէջ յառաջ բերած խանդավառութեան, ըսաւ թէ երբ այդ մասին լրացրական և տեղեկագրական ծանօթութիւնները լրանան, «Սիոնի» յաջորդ թիւերէն մէկուն մէջ պիտի երևի յօդուինական տարւոյն քրոնիկոն պատկերը, ուր պիտի հայելանայ բովանդակ հայութեան, առանց դաւանական և հոսանքային խտրութեանց, այդ տեսակէտով ցոյց տուած երկիւղած և ազգաւէր ճիւղը: Ապա, սրբաւանդն ոգեկոչումէ մը վերջ Սրբոց Թարգմանչաց յիշատակին, Ամենակալին օրհնութիւնը հայցեց ազգին լրութեան,

անոր վեհ. Սրբազնագոյն հայրապետին, հոգեւոր և մարմնաւոր իշխանութեանց, եւ այն բոլոր հայրենասէր մարմիններուն եւ կրթական ու մտաւորական հաստատութեանց վրայ, որոնք չինայեցին ջանք, բարոյապէս արդիւնաւոր ընծայելու համար այս տօնակատարութիւնը: Շնորհակալութիւն յայտնեց նաեւ, մասնաւորաբար, հայ կաթողիկ հաստարկութեան ներկայացուցիչ Մեծ. Տ. Յովհաննէս և Հ. Մանուէլ վարդապետաց եւ Երուսաղէմի Անկիլքան եկեղեցւոյ Գեր. եպիսկոպոսական փոխանորդի և Կանոնիկոս Պրիմէնի, որոնք ներկայ էին հանդէսին, և Ս. Աթոռոյ համար ևս սրտազին մաղթանքներէ վերջ, «Պահպանիչ»ով օրհնեց բոլոր ներկաները:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Հոկտեմբեր ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյ Տճօրէի ժողովը ինչ անգամներ ի նիստ գումարուեցաւ իբրեւ Վարչական Մարմին, ևտօճ. Գիւ. Առեանը երեք անգամ, իսկ Ռեսուճ. Խորհուրդը երկու անգամ, իւրաքանչիւրը զրպակով իր իրաւաստութեան մէջ եղած խնդիրներով:

● Ուր. 27 Սեպտ. — Ս. Գաթրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Մեսրոպ Սրբազանի, Տ. Եղիշէ վրդ.ի, Տ. Շնորհք և Տ. Աթրոն արեղաներու, այցելութիւն մը տուաւ Տբաբանց լուսկեաներու վանքը, Յոպպէի ճամբուն վրայ:

— Տ. Զգօս վարդապետ վերադարձաւ Լիբանանեան արձակուրդէն:

● Եր. 28 Սեպտ. — Տ. Գէորգ վրդ. Յոպպէ գնաց, իսպիւրացի տօնին առթիւ վաղիւ պատարագելու և քարոզելու համար:

● Կիր. 29 Սեպտ. — (Խաչվերաց). Ս. Գաթրիարքը հանդիսաւոր Ս. պատարագ մատոյց Մայր Տաճարին մէջ, և քարոզեց, ներկայացնելով խաչին խորհուրդը, իբրեւ աղբիւր զօրութեան քրիստոնէական բարոյականի: Սրեկոյնի կատարուեցաւ մեծահանգէս անդատան իսպիւրացի:

● Բշ. 30 Սեպտ. — Մեռելոցի առթիւ. Տ. Սեբորէ վրդ. քարոզեց ի Ս. Փրկիչ, նիւթ ունենալով անմահութեան հաւատքը, և ներկայացնելով զայն իբրեւ ընծան զբացում մը մաքրուն մէջ, զոր քրիստոնէական կրօնը աւելի պայծա-

ապացուցած է սակայն, այսպէս դարձնելով զայն մեր հաւատքին հիմնականներէն մին:

— Տ. Նորայր Վրդ. վերադարձաւ Սիւրիական իր արձակուրդէն:

● Գշ. 1 Նոկտ. — Ս. Պատրիարքը, ուսուցիչներու ընկերակցութեամբ այցելեց Ժառանգաւորաց վարժարանը, և զպրօքական վերամուսին առթիւ խրատական խօսեցաւ այլակերտներուն:

— Ընդառաջ երթալով վեհ. Տ. Բարգէն Ս. կաթողիկոսի առաջարկութեան, Տնօրէն Ժողովը հաւանեցաւ Տ. Նորայր վարժապետի Անթիլիաս երթալուն, իբրեւ վերատեսուէչ Դպրեվանոցի:

● Գշ. 2 Նոկտ. — Տ. Յովնէ վրդ. ի յաջորդեց Տ. Շնորհք արեղայ, իբրեւ գաւազանակիր Ս. Պատրիարք Հօր:

● Ուր. 4 Նոկտ. — Ուսուցիչ Գ. Շահան Պէրպէրեան վերադարձաւ իր արձակուրդէն:

● Շր. 5 Նոկտ. — Ս. պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխաղբի վերեւի Ս. Նշան սեղանին առջև, ըստ սովորութեան:

— Երեկոյին, Տ. Զգօն վրդ. բանախօսեց Ժառանգաւորաց սրահին մէջ, գասաւորելով մասնաւորաբար Տօբու Շուէրի մէջ տեսած տարեներու հոգեւոր և կրթական շարժումներէն ստացած իր տպաւորութիւնները:

● Կիր. 6 Նոկտ. — Ս. Գրաւթեան վերնա. մատարն մէջ քարոզեց Տ. Տիրան վրդ., որ Նիսիս առնելով Բ. Կորնիլ. ԺՆ. 2էն, բացառեց թէ, որպէսզի եկեղեցին՝ Քրիստոսի հանդէպ իր հարսնութեան զգացումին մէջ քնայ ամբիժ, պէտք է որ Աստուծոյ մասին ճշմարիտ և անայայլ սիրոյ նախանշանը սկզբնաւոր բարախնի միշտ հաւատացեալներուն սիրտերը. զի անարատ վարդապետութենէն է որ կը ծնի մաքուր բարոյական կանքը:

● Բշ. 7 Նոկտ. — Տ. Յուսիկ արեղայ վերադարձաւ Աթէնքէ, ուր գացած էր՝ այցելելու իր հիւանդ եղբոր:

● Գշ. 8 Նոկտ. — Ս. Պատրիարքը, աւագ Թարգման Տ. Հայրիկ վարդապետի և Գրանապետ Պ. Գ. Նուրեանի հետ եգիպտական հիւպատոսարան այցելեց, ի շնորհաւորութիւն և Վ. Յոսատ Թագաւորի գահակալութեան տարեդարձին:

● Ուր. 11 Նոկտ. — Միաբանք, երեկոյին, ըստ իրաւական սովորութեան, Ղպտոսց Ս. Գեորգ եկեղեցին քաջին՝ պաշտօնական երթով, անդ պաշտելու համար Սուրբին նախառնելով:

— Տ. Գեորգ վրդ. մեկնեցաւ Ռէմէ, մեր Ս. Գեորգ վանքի ուխտաւորութեան նախագահելու, և Էկրակի պատարագելու եւ քարոզելու համար. իրեն ընկերացան Տ. Հայկազուն և Տ. Տիրայր վարդապետները:

● Շր. 12 Նոկտ. — Ղպտոսց եկեղեցին մէջ, Ս. Գեորգի տօնին առթիւ, այսօր երբ կողմէ մատուցուած ո. պատարագի ժամուն քարոզեց Տ. Առաքիլ վրդ. Վի զարհուրեցից յայնչեանէ որք սպանանիցեն զմարմինն ընտանին լրայ:

բացատրեց թէ հաւատքով ընդունուած մահն է որ հօգիին կը պարգևէ յաւիտենական անմահութեան պահը:

— Վաղուան վարժապ. Ս. Խաչի տօնին առթիւ, երեկոյին ուշրաշափառքի Թափորով Միաբանութիւնը մուտք ունեցաւ ի Ս. Յարութիւն, զխաւաքութեամբ Տ. Մեծոպ Սրբապետին:

● Կիր. 13 Նոկտ. — Վարժապ. Ս. Խաչի տօնին առթիւ, Տ. Մկրտիկ Սրբազան հանգիսեւ պատարագեց ի Ս. Յարութիւն:

● Բշ. 1է Նոկտ. — Հայֆայի Նոգեւոր Հովիւ Տ. Շաւարշ վրդ. իր պաշտօնին վերաբերեալ գործով այցելեց Ս. Աթոռ:

● Գշ. 15 Նոկտ. — Տ. Սիւնի վրդ. վերադարձաւ Լուծիթաղի իր ջրաբաժանի արձակուրդէն: — Տ. Նորայր վրդ. մեկնեցաւ Անթիլիաս:

● Գշ. 16 Նոկտ. — Ամերիկայի Աստուածաշունչի ընկերութեան Երուսաղէմի ներկայացուցիչը՝ այցելեց Ս. Պատրիարք Հօր, Գ. Սիրականեանի հետ:

— Ս. Պատրիարքը, Տ. Շնորհք Արեղայի եւ Գր. Կ. Նուրեանի ընկերակցութեամբ այցելեց Յօրդանանու նախօրդ Արքեպիսկոպոս Տ. Տիմութէոս Սրբազանին, որ, քանի մը ամիսէ ի վեր պատրիարք ընտրուած Երուսաղէմի Օրթոտոք եկեղեցին, մտաւայ Ս. Խաչ վանքին մէջ կ'անցնէ իր պատանով ժամանակամիտընը. մինչև արքայական վաւերացումը իր պատմութիւն:

● Եշ. 17 Նոկտ. — Ս. Գրաւթեան Տեսուչ Տ. Խորէն վրդ. և Սիւրանք այսօր երթելով գացին՝ առողջական ժամանակ համար:

● Շր. 19 Նոկտ. — Տ. Յովնէ վրդ. մեկնեցաւ Յոպպէ, ուր վաղը պիտի պատարագէ և քարոզէ և պիտի բանախօսեն ինք և Գր. Միաբան, մեծ զարագարժի հանդէսին մէջ:

● Կիր. 20 Նոկտ. — Ս. Գրաւթեան մեր վերնա. մատարն մէջ քարոզեց Տ. Կիրեղ վրդ., որ Նիսիս առնելով Բ. Կորնիլ. ԺԳ. 5էն, բացառեց թէ՛ Քրիստոսի զգացումին բարոյական և վերնա. նորոգիլ գորութիւնն է որ կընայ շինել հաւատքին իրականութիւնը հաւատացեալին մէջ: Այս պատճառաւ, հակնադրու համար թէ հաւատքը լոկ մտածած է իր մէջ թէ կենեց, այնքին խնայելու համար թէ Քրիստոս իրօք կ'ապրէ՝ իր մէջ, հաւատացեալը պէտք է երբեք չքնէ եւ սիրոյ այսինքն առաքինութեանց փորձաքարին զարնէ իր հաւատքին տեսականութիւնները:

— Տ. Տիրան վրդ. Հայֆա մեկնեցաւ Ժառանգաւորաց զպրօքական գործով:

● Բշ. 21 Նոկտ. — Տ. Գարոյր Արեղայի կիպրոսի Միլիդոնեան Հատարակութեան ուսուցիչ կարգուած ըլլալուն առթիւ, Ս. Պատրիարքը այս երեկոյ ժամանաւոր վարդապետական իշխանութեան գաւազանի օրհնութիւն տուաւ իրեն եւ օծակից Տ. Յուսիկ, Տ. Գրան և Տ. Սիւնուս արեւմտեաններուն, Մայր Տաճարին մէջ:

● Գշ. 22 Նոկտ. — Տ. Գարոյր վրդ. Հայֆա

անցաւ, վաղը անկէ Կիպրոս նաւարկելու համար:

— Յունաց Ասկադոնի արքեպիսկոպոսը և պատրիարքարանի Աւագ Թարգման Արչիմանդրիտը այցելեցին Ս. Պատրիարք շօր, ի շնորհակալութիւն՝ իրենց ընտրելով պատրիարքին տուած եղբայրական այցելութեան:

● ԴՆ. 23 Հոկտ. — Երուսաղէմի Հոպէշաց վանքի նորընտիր մեծաւորը, որ վերջիս եկեղէնը Նթովկայէն, իր առաջին այցելութիւնը տուաւ Ս. Պատրիարքին, իր հինգ վարդապետներուն հետ:

● ԵՆ. 24 Հոկտ. — Վարդապետք այսօր առողջական պտոյտի համար գացին ի Պարոն-Տէր:

— Ս. Պատրիարքը, Տ. Մկրտիչ Սրբազանի եւ Տ. Շնորհք Արեւիայի հետ գնաց Գերբն:

● Ուր. 25 Եւ. 26 Կիր. 27 Հոկտ. — Այս երեք օրերու ընթացքին Սրբոց Թարգմանչաց տօնին և Աստուածաշունչի Թարգմանութեան օն. դարադարձի առթիւ կատարուած կրօնական և դրական հանդէսներու վերաբերմամբ տեւեղ յատուկ նկարագրութիւնը միտնէ այս թիւին մէջ:

● ԴՆ. 29 Հոկտ. — Թուրք Հանրապետութեան տարեգարձին առթիւ, Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ գիւսանապետ Պր. Կ. Նուրեանի, իշուպատառան գնաց, ի շնորհաւորութիւն:

— Ելեմիոց Տեսուչ Տ. Գէորգ Վրդ. դատական գործով Յոպէշ գնաց և դարձաւ:

● ԴՆ. 30 Հոկտ. — Ելեմիոց Տեսուչ Տ. Գէորգ Վրդ. յանուն Ս. Պատրիարք շօր, փոխադարձ այցելութեան գնաց Ղպտոց նոր մեծաւորին, ընկերակցութեամբ Տ. Ասողկ եւ Տ. Յուսիկ վարդապետներու:

— Հայրապետական Պատուիրակ և Ս. Էջմիածնի Նուիրակ Տ. Գարեգին Ս. Արքեպս. Յովսէփեանի վաղեմ Յոպէշ ցամաք ելլելը հեռագրաւ հաղորդուած լինելով, Ս. Պատրիարք շօր կողմէ այսօր մինչև նոյն քաղաքն ընդ առաջ գացին Տ. Կիրեղ և Տ. Տիրայր վարդապետ և գիւսանապետ Պ. Կ. Նուրեան:

● ԵՆ. 31 Հոկտ. — Տեղեկութիւն ստացուած ըլլալով Յոպէշէ թէ Աղեքսանդրիայէն մեկնող աշխ. զօգնեալ՝ որուն մէջ կը գտնուէր Տ. Գարեգին Արքեպս., փոթորկալից օդին պատճառաւ, փոխանակ Յոպէշէ՝ Հայֆա ուղղուած է, պատուիրակները վերադառնալով Երուսաղէմ՝ գացին Հայֆա, հոն ընդունելու համար Ն. Բ. Սրբազնութիւնը:

— Ս. Պատրիարք շօր այցելեցին առաւօտուն՝ Պաղեստինի կրթական Վերատեսուչ Մր. Պոմէն, և Երեկոյն՝ Գահիրէի անկիլեան երէցներէն Տ. Պրէտ Շօ:

● Ուր. 1 Նոյեմբ. — Այսօր Տ. Գարեգին Ս. Արքեպս. ողջամբ Ս. Աթոռ Ժամանեց Ժամը 4ին,

ընկերակցութեամբ ընդառաջող պատուիրակներու: Տ. Մերսոպ և Տ. Մկրտիչ սրբազաններ և ամբողջ Միաբանութիւնը և ուսանողութիւնը, որոնք կը սպասէին վանքի բակին մէջ, մեծահանգէս ճշնադիրառնով առաջնորդեցին Ն. Գերապատուութիւնը Ս. Յակոբեանց տաճարը, ուր Ս. Գիւսագիրի խորանին մէջ իր ուխտը կատարելէ վերջ, մեր էնն յետեւեան շարականով յառաջացաւ և երկրպագեց աւագ խորանին առջև. ճի մէջ տաճարիս աղօթքէն ետքը, իր բացառիկ պատիւ՝ հայրապետական պատուիրակութեան գաղափարին, դպրեք հնչեցուցին շէջմիածին ի շօրէ՝ Մայր Ամենապատուութեան և Ն. Գերակ Սրբազանը ողջունեց Միաբանութիւնը և ներգայ ժողովուրդին հոծ բաղմութիւնը յանուն Ամենայն Հայոց վեհ. Ս. Հայրապետին և Ս. Էջմիածնի. օրհնութեան և մաղկ օրհնել շերմ խօսքերով: Ապա թափորով ելաւ պատրիարքարան, որուն սրահին սեմին վրայ Ս. Պատրիարքը ողջագուրեց զինքը շերմ սիրով. և մտան մեծ դահլիճը, ուր Ն. Ամենապատուութեան և Ն. Գերապատուութեան կողմէ բարի գալստեան, հայրապետական ողջոյն և շնորհակալութեան արտայայտութիւններ եղան փոխադարձաբար:

Նուիրակ Սրբազանը պիտի ընակի պատրիարքարանի յարակից արտաքին յարկարար ժինի մը մէջ, որ յատկապէս պատրաստուած է իրեն համար:

ՀԱՆՔԻՍ Տ. ԿՈՍԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Վերջին վարկեանին միայն իմացանք ցաւալի իրողութիւնը: Ազգն ամբողջ լացաւ արդէն իր սփոսաղանդ դաւիթն կորուստը այն օրէն՝ ուր գիտութիւնը տուաւ իր վիճառը եղբրական վախճանին մասին: Իրաւ, իր հիւանդի մահիճին շուրջը պատած սև մռայլին մէջ տարեկներէ ի վեր կը նշուէր տակաւին պղտիկ լոյս մը, որ յոյսէ աւելի իղձն էր ամէնուրեք: Այդ իղձն է ահա որ կը փշրուի վերջապէս, երբ հայ երգին ու հայկական երաժշտութեան տոտանը, զո՛հ տարագրութեանց չարաշուք սարսափներուն, յաւիտեանապէս կը փակէ իր ամբարը այս կեանքին դէմ: Հանգիստ իր հոգոյն. յարգանք իր յիշատակին:

Միտնէ յաջորդ թիւին մէջ պիտի երևի իր մասին ուսումնասիրութիւն մը: